1895 ՅՈՒԼԻՍԻ 23 (4 Օգոստ.) ԿԻՐԱԿԻ

№. 83—ՏԱՄՆԵՐԻՉՈՐՍԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ—№. 8

Հրատարակվում է չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերը։
Տարեկան գինն է 10 ռուբլի, կէս տարուանը 6 ռ. 3 ամսուանը 3 ռ. և մի ամսուանը 1 ռ.։
Առանձին համարը 7 կոպէկ։

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատունը և «Կենդրոնական գրավաճառանոցում»։

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція „Ардзаганкъ“.
կամ՝ Tiflis Rédaction „Ardzagang“.

ԱՐԶԱԳԱՆՔ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

ԱԼԱՄԳԱՆԿ
Вѣна. (Австрія)
Rédaction de la Revue „Hantess“
Mechitaristengasse 4.

1895 ՅՈՒԼԻՍԻ 23 (4 Օգոստ.) ԿԻՐԱԿԻ

Խմբագրութիւնը բաց է ամենայն օր 10—1 ժամ (բացի կիրակի և ազգ օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

„ԱՐԶԱԳԱՆՔ“
ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է ԽՄԲԱԳՐԱՏՈՒՆԸ (Վերամինովսկի փող. № 22, տուն Խանդարամեանի) և «ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ»։

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է ՏԱՐԵԿԱՆ 10 Ռ. ԿԷՍ ՏԱՐՈՒԱՆԸ 6 Ռ.

Ստորագրագրելիք պէտք է գրվին՝ Тифлисъ, Редакція "Ардзаганкъ". *իսկ արտասահմանից՝* Tiflis, Rédaction du journal arménien „Ardzagang“

Յայտարարութիւններ ընդունվում են հայերէն եւ օտար լեզուներով։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Էմիլ Դիլլօնի հեռագիրը *)։

Դուան պատասխանը պետութիւններին։

Հայերի ամնիստիա։

Ամերիկայի հիւսիսային նահանգների կանանց նամակը։

Համակրութիւն հայերին։

Վերմօնտի մեծ միտինգը։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. — «Արձագանք»-ի հեռագիր։ Իշխ. Դիմիտրի Դադիանի մահը։ Ռուսական ծաղիկների առեւտուր։ Նամակ Ախալքալակից։ Նամակ Ախալցխայից։ Լօռու գաւառից։ Զուլալէրից։ Բօրչալու գաւառից։ Տ. Մ. Մելիք-Ազամալեանի թաղումը։ Սրբազան Արիստակէս եպիսկոպոսի ցաւակցական հեռագիրը։ Լօնդոնի աշխարհ. ընկերութեան անդամ Գրենմուդ։ Ջուխտակահար Կ. Դումշեվի ինքնասպանութիւնը։ Հրատարակչական գործը Ռուսաստանում։

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

ՏԱՃԿԱ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ.—Համիդիականների արած հարստահարութիւնները 1894 և 1895 թուականներին։

ՖԵԼԻԵՏՕՆ.—Արծուի ժայռը։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ԶԱՆԱԶԱՆ

ՏԵՂԵԿՈՒՏՈՒ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

„ԱՐԶԱԳԱՆՔԻ“ ՀԵՌԱԳԻՐ

ԲԱԴԷՆ, (Վիեննայի մօտ) օգոստոսի 2-ին (յուլիսի 21-ին), 10 ժ. 30 րոպէ առաւօտեան.

„Բարձր Դուռն ընդունեց երեք մեծ պետութեանց առաջարկած ռէֆորմների ծրագիրը։

ԷՄԻԼ ԴԻԼԼՕՆ։

*) Այս հեռագիրը մենք ստացանք երէկ 4 ժամին իբրև յաւելուած «Արձագանքի» և տարածեցինք քաղաքում։ Ե. Խ.

ԴՐԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ

(«Daily News» յուլիսի 22).

Հեռ. Ռէյտէրի գործ.
Կ. Պոլսից, յուլիս 22.

Դուռը վաղը կը հաղորդէ Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսիայի դեսպաններին իր պատասխանը հայկական ռեֆորմների խնդրի վերաբերութեամբ։ Հաղորդում են, որ Դուռը մի քանի վիջումներ է անում պետութիւններին, բայց առարկում է առաջարկուած կօնտրոլի սիստեմի դէմ։

ՀԱՅԵՐԻ ԱՄՆԻՍՏԻԱ (ՆԵՐՈՒՄՆ)

Ռէյտէրի հեռագիր
Կ. Պոլիս 24 յուլիսի.

Հրատարակուած է մի կայսերական իրադէ, որով ներում է շնորհում, այն հայ քաղաքական յանցաւորներին, որոնք բանտարկուած են ինչպէս այստեղ, այնպէս էլ գաւառներում։ Ներման չեն արժանանում նրանք, որոնք կալանաւորուած են ընդհանուր օրէնքներով դատապարտելի յանցանքներ գործած լինելու պատճառով։

Բանտարկուածների մեծ մասն այժմ ազատ է, զոյգ թուում և նրանք, որոնք Վան քաղաքումն էին կալանաւորուել։

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԻ ԿԱՆԱՆՑ ՆԱՄԱԿԸ

(«Daily News», յուլիսի 23)

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներից մեզ մի նամակ է ուղարկուած հետեւեալ բովանդակութեամբ.

Մենք՝ Նիւ-Յորկի «Կանանց կենդրոնական դաշնակցութեան անդամներս, յարգանօք դիմում ենք Ձեզ հետեւեալ յայտագրով.

Ի նկատի ունենալով, որ Հայաստանի քրիստոնեայ բնակչութիւնը շատ դարերի ընթացքում տանջւում է տաճկական հալածանքներից ու ճնշումներից, որոնք ըստ երեւոյթին Սասունի սարսափելի կոտորածներով իրանց գագաթնակէտին հասան՝ միայն այն պատճառով, որ հայերը քրիստոնեայ են, և ոչ մահմեդական, ի նկատի ունենալով, որ հայերին արդեւուած է իրանց պաշտպանութեան համար զէնք ունենալ, որի համար և նրանք տաճիկ զինուորների ու բարբարոս ցեղերի քմահաճոյքի կատարեալ զոհն են դարձել, ի նկատի ունենալով, որ քրիստոնեայ զօրեղ ազգը յանցանք է գործում երկնքի դէմ թողնելով, որ իւր ուժասպառ բայ-ազգը անօգնական տանջուի.

Մենք՝ «Կանանց Կենդրոնական Դաշնակցութեան» անդամներս ամենահանդգնօրէն խնդրում ենք, որ Ձեր ազդեցութիւնը գործ դնէք ներկայի «statu quo»-ն ոչնչացնելու և Հայաստանը Տաճկաց պետութեան իշխանութիւնից ազատելու. այն իշխանութիւնից, որ ամբողջ դարերի ընթացքում մշտական անարդարութիւններ, խստութիւններ և սպանութիւններ գործելով, կատարելապէս ապացուցել է, որ ինքն անընդունակ է կառավարելու։

ՀԱՄԱԿՐՕՒԹԻՒՆ ՀԱՅԵՐԻՆ

Կիւրակէ, յուլիսի 21-ին, Ֆորեստէրս Հոլլում յատուկ ժողով կայացաւ, որ նուիրուած էր հալածուող քրիստոնեայ հայերին համակրութիւն արտայայտելու նպատակին։ Այդտեղ միստեր Գարօ Կրակօրին մի ուղերձ կարդաց։ Դրանից յետոյ հրապարակական միտինգ կայացաւ՝ միստեր Հենրի Կանցլերի նախագահութեամբ։ Իւր երկար, զգացուած ճառի մէջ նախագահն ի միջի այլոց ասաց, թէ ինքը մեծ յոյս ունի, որ Մեծ Բրիտանիան հայերին օգնութեան կը գայ՝ ինչպէս անցեալում օգնութեան է հասել բոլգարներին ու իտալացիներին, և թէ այնպիսի մի խնդրում, ուր գործը մարդկութեան ու քրիստոնէութեան է վերաբերում, առևտրական հաշիւները մի կողմը պիտի թողնուին։

Դօքտոր Սալլան ու հայ փախստականները, որ ներկայումս մեր երկրումն են գտնւում, մի քանի սրտաշարժ խօսքերով ներկայ հասարակութեանը դիմեցին։

Ընդարձակ դահլիճի մէջ ոչ մի ազատ տեղ չկար. առաջարկած որոշումներն ընդունուեցան բոլոր ներկայողների կողմից մեծ ոգեւորութեամբ։ Միտինգը իւր որոշումներով դիմում է կառավարութեան, որ խիստ միջոցներ գործադրէ տաճկաց սուլթանին ստիպելու, որ Հայաստանում պահանջուող ռէֆորմները անմիջապէս և անհնարին դարձնի վերջին սպանութեանց կրկնութիւնը։

Միտինգի ծախքերը սիրով իւր վրայ էր առել միստեր Գրու�ը, դա նոյնպէս ճառ խօսեց, որով գրգռում է Անգլիայի կանանց ու տղամարդկանց իրանցից կախուած բոլոր միջոցներով օգնել հայերին։

—

ՎԵՐՄՕՆՏԻ ՄԵԾ ՄԻՏԻՆԳԸ

Վերմօնտում կայացած մեծ միտինգում միաձայն ընդունուեցան հետեւեալ որոշումները.

ա) Մենք ցանկանում ենք բոլոր զորձնականապէս հնարաւոր միջոցներով մեր սարսափն արտայայտել այն վիրաւորանքների առիթի, որ Օսմանեան պետութիւնը հասցրեց մարդկային ընութեանը՝ մշտապէս հալածելով իւր քրիստոնեայ հպատակներին. հալածանք, որ 1894 թուի ամառը և աշունը Սասուն գաւառում վերջացաւ քրիստոնեայ հաղարաւոր հայերի սպանութիւններով։

բ) Մենք դիմում ենք մեր ազգային կառավարութեանը խնդրելով, որ դիպլոմատիական ճանապարհով իւր օրինական ազդեցութիւնը և անհրաժեշտ դէպքում այժ զոր գընի՝ ապահովելու Ամերիկայի հպատակների կեանքը, որոնք բնակում կամ ճանապարհորդում են տաճկաց սուլթանի անունով ճնշուող երկիրներում։

գ) Սահմանում ենք, որ այս որոշումների պատճէնները՝ կարեւոր յարգանքները պահպանելով առաքուին Վաշինգտոնի Պետական Քարտուղար Վալտէր Գրեշամին, Բրիտանիայի արտաքին գործոց նախարարութեան և Լօնդոնի «Daily News» լրագրին։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Յուլիսի 1-ից մինչև յունվարի 1-ը. „Արձագանքին“ բաժանորդ գրուողը պէտք է հատուցանէ 6 ռուբլի։

«ԱՐԶԱԳԱՆՔԻ» ՀԵՌԱԳԻՐ

—

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ, յուլ. 20 ին, եր. 7 ժ. Նորին Վեհափառութիւն ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ I վերադարձաւ այստեղ Իւր՝ Ռուսիայում և Կովկասում կատարած ճանապարհորդութիւնից։ Նորին Վեհափառութիւնը վայելում է ցանկալի առողջութիւն։

* * *

† Յուլիսի 16-ին Օդեսայում բարակացուից վախճանուել է Կովկասի յայտնի հասարակական գործիչ Իշխ. Դիմիտրի Դադիանին։ Հանգուցեալ իշխանը հրատարակում էր Քուլթայիսում վրացերէն «Ցիսմա» լրագիրը. ընտրուելով այնտեղի կալուածական բանկի կառավարիչ, նա զգաստացրեց թերթի հրատարակութիւնը, բայց չարունակում էր թղթակցել Թիֆլիսի լրագրներին։ Իշխ. Դ. Դադիանին իր բարձրագոյն կրթութիւնն ստացել էր Գերմանիայում։

* * *

Արտասահմանից բերուող ծաղիկների համար վճարվում է պուդին 50 կ. մաքս։ Այժմ այդեղանութեան ուսաց ընկերութիւնը ռուսական ծաղիկների առեւտուրը զարգացնելու համար, ազգասիրաբար տէրութեան միջնորդում է, որ այդ 50 կ. մաքսի փոխարէն պուդին 10 ռուբլի առնուի, այն էլ սակի։

* * *

ԱԽԱԼՔԱԼԱԿ, 15 յուլիսի.

(Թղթակցութիւն «Արձագանքի» *)

—

Ամռոյս 12-ի առաւօտից սկսուեց ընդունելութիւնը. ամենն էլ առանց բացառութեան կամենում էին Վեհի աչն առնել. բայց իսկի հնար կը լինէր. ուխտաւորը մէկը չէր, հազարը չէր։ Վեհարանում ընդունեց և պատշաճաւոր խօսք ու խրատ ասեց գաւառի բոլոր քահանաներին. բողոքաւորներ եղան՝ քահանաներից ժողովրդի վրայ, ժողովրդից էլ քահանաների։

«Քահանայական խնդիրը այն դըժուարին խնդիրն է, ասաց Հայրիկը, որ ամեն խնդիրներից շատ մտահոգութիւն կը պատճառէ Ինձ, ամենուրեք բոլոր և զժգոհութիւն կը նկատեմ։ Ս. Էջմիածին հասնելով, կը մտածեմ այն դարմանների մասին, որոնք կարող լինին ժողովրդի և քահանայի յարաբերութիւնը բարւոքել»։

Խումբ խումբ վեհարան գալով հայրիկից ընդունելութիւն գտան պատուաւոր քաղաքացիք, արհեստաւորաց դասակարգը, գաղոցի խումբը, ընթերցարանի անդամները, Վեհին ընդունելու մասնաժողովի անդամները, տեղական երիտասարդները։ Վեհը շատ մխիթարուեց աչքէ անցնելով ընթերցարանի տեղեկագիրը. գովեց հիմնադիրներին, և պատուէր կարգաց շատացնել ընթերցարանի այն գրքերը, որոնք առաքինութեանց սերմեր կարող են ձգել ընթերցողների սրտի մէջ։ Բայց ամենից մեծ պատուի արժանացան երիտասարդները. ուր էր թէ հեռանդշատ պարոնները անմոռաց պահէին իրանց յիշողութեան մէջ, իրանց գործունէութեան մէջ այն զգացուած խօսքերը, որ լսեցին նախկին մեծ և փոքրաու զորձողից։ Այո, բաղդաւոր և օրինակելի հայեր կը լինէին այդ երիտասարդները, եթէ լսած անկեղծ խրատը օդ չինէին և ականջներից քաշ անելով ըստ այնմ վարուէին։

Ախալքալակցիք մի ժամ ունին. ծածկը խախուտ էր, վերցրել են, որ նորոգեն. մի քանիսը ցանկութիւն են յայտնել, որ «հոյակապ» չինուի, այսինքն հիմքից պատերը պոկելով, քիչ էլ չինութիւնը մեծացնելով նոր ժամ կառուցանեն։ Վեհափառ Հայրիկը գնաց, տեսաւ ժամը և յարմարութիւնները։ Կային առաջարկողներ, որ հինը նոյնութեամբ թողնեն և ուրիշ նորը կառուցանեն։ Դրա դէմ Ախալքալակցոց յիշեցրին հայկական առածը. «տաղ հօրդանիդ գէօրա մեկնիր»։ Որոշուեց՝ եղած ժամի կտուրը վայելուչ կերպով չինել և կառավարուել, եթէ աւելորդ փող ունին, դպրոցի համար չէնք չինեն. երեխաները մեղք են. ձմեռը չի տաքանում դրանց դպրոցը, չոր եղանակին փչին խեղդում է խլուրդի ընի նման փոքրիկ սենեակներում թէ ուսուցչին և թէ աշակերտներին. անձրեւային եղանակին խօ կաթելու ձեռից շաբաթներով, ամիսներով դպրոց մտնել չի լինում։ Սրբ. Սուրէնեանցը հրաւիրելով իւր մօտ նշանաւոր քաղաքացոց, կարեւոր խորհուրդներ տուեց եկեղեցու նորոգութեան և դպրոցների չէնքերի համար։

Վեհին խնդիրներով դիմել էին Ախալքալակի մէջ և գաւառում ապաստանած հայ գաղթականները և նպաստ էին խնդրում երկիր դառնալու համար։ Դրանց համար հոգացողութիւն եղաւ, բայց կային այնպիսի միամիտներ, որոնցից մինը աչք չունէր, միւսի կուռը գոսացած էր, որի կնիկն էր մեռել, որի ծաղիկ որդին վախճանուել։ Սրանք ամենն էլ բաւականութիւն էին ուզում։ Մի գիւղական պառաւ ինչքան այժ ունէր, գործադրելով հրամէր կողքի բաղմութեանը և աշխատում էր որդուն մօտեցնել վեհարանի մուտքին. որդու գըլուխը փաթթած էր. «ճամբա տուէք, պէտք է Հայրիկի մօտ տանեմ որդիս. եթէ սուրբ ձեռը գլխին դնի, հաւատում եմ, որ տղէս կ'առողջանայ»։ Բանից դուրս եկաւ, որ պառաւի որդին երկաւ ականջով խուլ է։ Մի ուրիշն էլ իւր ընկնաւոր որդուն էր մօտեցնում, որ Հայրիկն օրհնի։ Խեղճ մայրն ասում էր. «մի արգելէք, հաւատում եմ, որ տղայիս հիւանդութիւնը կանցնի, միայն թէ Հայրիկի ձեռը դիպչի. վաղուց է, որ սրդիս Հայրիկին սպասում է»։

Վեհը չէր խնայում, ամենին օրհնում էր, իսկ բացառիկ հաւատաւորների երեսին շատ քաղցր ժպտում էր—կարծես ասում լինէր—կեցցես քո հաւատով, այ կին։

Վեհը ինչած էր նահապետական օջա-

*) Տես «Արձագանք» № 82.

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

ԱՐԾՈՒԻ ԺԱՅՌԸ

(Կովկասեան աւանդութիւն)

—

Կովկասի ամենավայրենի անկիւններից մէկում, խուլ, անկոխ լեռների մէջ մի ժայռ է բարձրանում։ Թուում է թէ ժայռը հէնց նոր կտրուել է լեռների ամպերում ծրարուած գագաթներից և մի հրաշքով կախուել է ձորերի անդունդների վրայից, այն անմատչելի բարձրութիւնից, ուր լեռնային արծիւները միայն կարող են հասնել, որոնք սիրում են նրա վրայ իրանց որսը ծուատել։

Հին ժամանակներում՝ հարիւր տարին մի անգամ այդ ամայի ժայռը կեանք առնում էր. մի արտասովոր կեանք եռում էր այնտեղ։ Կովկասի բոլոր արծիւները թռչում, այնտեղ էին հաւաքւում, որ համազգային ժողովով իրանց համար նոր թագաւոր ընտրեն։ Ամեն մի գար արծիւների համար այդ նշանաւոր օրով էր սկսւում։

Շատ ժամանակ առաջ՝ այդ նշանաւոր օրերից մէկն էր, վարդակարմիր առաւօտը նոր էր բացւում։ Արծիւները ամեն կողմից սլանում, դէպի ժայռն էին թռչում։ Ամեն մէկը իւր ճանկերով որս էր բերում, մի այնպիսի խոշոր, ահագին որս, որ կարող էր տանել իւրաքանչիւրի այժը։ Սլացաւ, այդտեղ եկաւ և արծիւների ծերունի արքան։ Նա յաջողութեամբ թագաւորել էր մի ամբողջ դար։ Երբ արքան մօտեցաւ՝ ամբողջ ժողովը ոտքի կանգնեց, խնդագին աղաղակներով դիմաւորեց և յարգանքի վայելուչ հարկը տուաւ նրան։

Ժայռի ամենարարձր գագաթին բազմեց թագաւորը. այդ նրա փառաւոր գահն էր։ Բազմեց և մի ողորմած. հայեացքով իւր ժողովրդին նայեց։ Մէջ կազմուածքը, շնորհալի արտաքինը, հրպարտ ու վեհ հայեացքը հատու կերպով տարբերում էին նրան միւս արծիւներից։ Ալեոր փետուրները պատկառելի ծերունու կերպարանք էին տալիս նրան։ Գլուխն արդէն ճերատ էր, բայց խելքն ու կրօվամտութիւնը տակաւին չէր կորցրել. ճանկերը բթացել էին, բայց դեռ ևս այնքան զօրեղ, որ մի ամբողջ թագաւորութիւն հնազանդութեան կը ստիպէր։

Նրա շուրջը արծիւներն էին նստել. ամեն մէկը իւր պատուի, իւր ասպիճանի համեմատ տեղ էր բռնել։ Լուռ են ամենքը. պատկառանքով իրանց տէր թագաւորին են նայում։ Արևի առաջին ճառագայթները ոսկեզօծել են լեռանց կատարները։ Քնաթաթախ ամպերը սողում են կիրճերից. առաւօտեան լոյսը ցնցել է նրանց։ Նայում են, հազուագիւտ ժողովն են տեսնում. նախանձում են. ինչպէս հետաքրքիր մանուկներ մօտենում, արքայական գահն են շրջապատում։ Ոսկեգոյն ամպերից մէկը յօրանջելով բարձրանում, արքայի գլխին է կանգնում. ասես՝ նրա թագնիէ, նա փայլում, պսպղում է։

Տխուր է թագաւորը, մռայլ՝ ինչպէս այն ժայռը, որի վրայ բազմած է նա։ Գիտէ՝ իւր արքայական օրերի վերջն է հասել. գիտէ, որ այդ օրը պէտք է իւր թագաւորութիւնից և կեանքից ընդ միշտ բաժանուի։ Շթաքցնելով իւր վիշտը՝ նա վերջին անգամ զրոյց է անում իւր հպատակների հետ, ցանկանում է նրանց կատարեալ երջանկութիւն, նոր թագաւորի յաջող ընտրութիւն, երկար ու անվրդով կեանք, խաղաղութիւն, սէր...Նրան պատասխանում է ամբողջ ժողովը զգացուած միաբան աղաղակներով և նորից լռում է։

Ծանր են այդ բոպէները թագաւորի համար. նա շտապում է իւր հրաժեշտի վերջին արարողութիւնը կատարել՝ հաւատարիմ մնալով հնուց մնացած աւանդութեան բոլոր կարգերին։

Հերթով մօտենում են նրա գահոյքի ստորոտին և թագաւորին պարկեշտութեամբ գլուխ են խոնարհում բոլոր արծիւները։ Ամենքն իրանց տէր-թագաւորին վերջին յարգանքները տուին։ Երբ այդ հանդէսը վերջացաւ, թագաւորը իւր աչքը հրաժարական հայեացքով ժողովին դարձրեց, իւր հաւատարիմ հպատակներին երեք անգամ գլուխ խոնարհեց և գահից հանդարտ բարձրացաւ, թռաւ։ Անդունդների վրայ նա գալարուն շրջաններ էր գծագրում. նա հեռացեալ դէպի երկնքի խորքն էր բարձրանում։ Նրա յետեւից շարան շարան բարձրանում են բոլոր արծիւները. սրանք իրանց հեռու են պահում թագաւորից. սրանք օդի ստորին շերտերումն են շրջաններ գծում։

Նրանց անընդհատ գալարուն շարքը մի հսկայական կնոնս է կազմում. կնոնսի գագաթին ամպերի մէջ իրբև հաղիւ նշմարելի կէտ՝ սաւառնում է տէր-թագաւորը. հրաժեշտի վշտալից հայեացքով նա դիտում է անսահման լեռները, որոնց մէջ նա թագաւորել է մի ամբողջ դար. նրանց էլ հրաժեշտի ողջոյն է տալիս։ Նրանից ներքև՝ արևի տակ փայլում, պսպղում է Վեհափառ Կաղբէկը՝ ծածկուած յաւիտենական ձիւնով։ Աւելի ցած՝ իրանց ահարկու բերանները են բաց արել վայրենի ժայռում ձորերը։ Դրանց թմբերին՝ ծիծեռնակի բոյների պէս նստած էին լեռնցու տուները։ Վերջին անգամ թագաւորը հիանում էր այդ ամենով. «Մ'նաս բարեաւ, Վեհափառ Կաղբէկ, ընդ մէ՛շ մընաս բարեաւ... Մ'նա՛ք բարեաւ և դուք, հայրենի լեռներ, և դուք, անհանգիստ տուներ...Մ'նա՛ք բարեաւ...

Մօտենում էր սարսափելի բոպէն։ Հաւատարիմ Իւր ցեղի սրբազան աւանդութիւններին՝ նա ինքը՝ առանց փախուստ տալու, մահուան հանդէպն էր գնում։ Ահա նա մի վայրկեան թմբեց, կանգ առաւ բարձր երկնքում՝ ժայռի սեղացած գագաթի ուղղութեամբ։ Մի ժամանակ այդ նրա գահն էր, բայց գահը այժմ նրա գերեզմանը պիտի դառնայ։

Զգալով սարսափելի վախճանի մօտենալը՝ արծիւները վրդովուեցին, սարսափեցին ամպերը, հեռացան, դէպի լեռները քաշուեցան և ժայռերի յետեւում երկիւղով թաքնուեցան։ Նոյն իսկ Կաղբէկը, այդ դաժան սարը, որի գլուխը Կովկասի խիստ բարքերից սիրպահել է, ցնցուեց տեսնելով այդ արիւնահեղ տեսարանը, և իւր ճակատը ծածկեց սև ամպերով...

Էնէլթեան մէջ այն զգացուած խօսքերը, որ լսեցին նախկին մեծ և փորձառու զորձողից։ Այո, բաղդաւոր և օրինակելի հայեր կը լինէին այդ երիտասարդները, եթէ լսած անկեղծ խրատը օդ չինէին և ականջներից քաշ անելով ըստ այնմ վարուէին։

Ախալքալակցիք մի ժամ ունին. ծածկը խախուտ էր, վերցրել են, որ նորոգեն. մի քանիսը ցանկութիւն են յայտնել, որ «հոյակապ» չինուի, այսինքն հիմքից պատերը պոկելով, քիչ էլ չինութիւնը մեծացնելով նոր ժամ կառուցանեն։ Վեհափառ Հայրիկը գնաց, տեսաւ ժամը և յարմարութիւնները։ Կային առաջարկողներ, որ հինը նոյնութեամբ թողնեն և ուրիշ նորը կառուցանեն։ Դրա դէմ Ախալքալակցոց յիշեցրին հայկական առածը. «տաղ հօրդանիդ գէօրա մեկնիր»։ Որոշուեց՝ եղած ժամի կտուրը վայելուչ կերպով չինել և կառավարուել, եթէ աւելորդ փող ունին, դպրոցի համար չէնք չինեն. երեխաները մեղք են. ձմեռը չի տաքանում դրանց դպրոցը, չոր եղանակին փչին խեղդում է խլուրդի ընի նման փոքրիկ սենեակներում թէ ուսուցչին և թէ աշակերտներին. անձրեւային եղանակին խօ կաթելու ձեռից շաբաթներով, ամիսներով դպրոց մտնել չի լինում։ Սրբ. Սուրէնեանցը հրաւիրելով իւր մօտ նշանաւոր քաղաքացոց, կարեւոր խորհուրդներ տուեց եկեղեցու նորոգութեան և դպրոցների չէնքերի համար։

Վեհին խնդիրներով դիմել էին Ախալքալակի մէջ և գաւառում ապաստանած հայ գաղթականները և նպաստ էին խնդրում երկիր դառնալու համար։ Դրանց համար հոգացողութիւն եղաւ, բայց կային այնպիսի միամիտներ, որոնցից մինը աչք չունէր, միւսի կուռը գոսացած էր, որի կնիկն էր մեռել, որի ծաղիկ որդին վախճանուել։ Սրանք ամենն էլ բաւականութիւն էին ուզում։ Մի գիւղական պառաւ ինչքան այժ ունէր, գործադրելով հրամէր կողքի բաղմութեանը և աշխատում էր որդուն մօտեցնել վեհարանի մուտքին. որդու գըլուխը փաթթած էր. «ճամբա տուէք, պէտք է Հայրիկի մօտ տանեմ որդիս. եթէ սուրբ ձեռը գլխին դնի, հաւատում եմ, որ տղէս կ'առողջանայ»։ Բանից դուրս եկաւ, որ պառաւի որդին երկաւ ականջով խուլ է։ Մի ուրիշն էլ իւր ընկնաւոր որդուն էր մօտեցնում, որ Հայրիկն օրհնի։ Խեղճ մայրն ասում էր. «մի արգելէք, հաւատում եմ, որ տղայիս հիւանդութիւնը կանցնի, միայն թէ Հայրիկի ձեռը դիպչի. վաղուց է, որ սրդիս Հայրիկին սպասում է»։

Վեհը չէր խնայում, ամենին օրհնում էր, իսկ բացառիկ հաւատաւորների երեսին շատ քաղցր ժպտում էր—կարծես ասում լինէր—կեցցես քո հաւատով, այ կին։

Վեհը ինչած էր նահապետական օջաբագցրին իրանց թափէրը, այնպէս արագցրին, որ նրանց ամբողջ կնուսը արագութեամբ գալարուող պատատակի էր նմանում։

Ցանկարծ բարձունքից մի ծանր բան երկրի վրայ ընկաւ, ասես արձակուած քար էր...Արծիւների յուսահատ աղաղակները վրդովեցին լեռների խաղաղութիւնը։ Զիլթուեցին, իրար անցան. կնուսը քայքայուեց։ Բարձր երկնքում ամպի անկանոն կտորներ էին երևում, որոնք վազում, թռչում էին դէպի ամեն կողմ։ Արծիւներն էին դրանք։ Օդի մէջ փետուրներ են երևում, դրանք տատանուելով ցած են թռչում...Ժայռը արիւնով է շաղախուած... Տէր-թագաւորի փառքից դրանք միայն մնացին. նրա պատատոքուած դիակը առապարների մէջ անհետացաւ։

Այդ սոսկալի տեսարանից սարսափեցին ամպերը, հեռացան, դէպի լեռները քաշուեցան և ժայռերի յետեւում երկիւղով թաքնուեցան։ Նոյն իսկ Կաղբէկը, այդ դաժան սարը, որի գլուխը Կովկասի խիստ բարքերից սիրպահել է, ցնցուեց տեսնելով այդ արիւնահեղ տեսարանը, և իւր ճակատը ծածկեց սև ամպերով...

խում, որի մեծն ու կառավարիչն էր մի խելացի պառաւ. Հաջի մար էին կանչում քաղաքացիք, իսկական անունն է Երանուհի. 82 ամաց է և դեռ զարմանալի ժիր։ Դա իւր ամբողջ ընտանիքով ներկայացաւ Վեհափառին, 54 թոռն ու ծուռն ունի, 4 տղայ 4 աղջիկ. մէկ էլ ինքը՝ 63 հոգի ընդամենը։ Նրա շառաւիղների մէջ կան վաճառականներ, վարժուհիներ, ուսուցիչներ, բժիշկ, իրաւաբան, մատեմատիկոս, գիմնազիայում և համալսարանում շարունակող թոռներ, թոռնուհիներ։

Վեհափառ Հայրիկը սիրալիր խօսքերով դրուատեց տան գլխաւոր պառաւին, որի չորս որդիքը ալեխառն մազերով կանգնած էին իւր շուրջը.

«Ես երկու տարի է ես Կովկաս եմ, դեռ տեսէս բազմանդամ ընտանիք չեմ տեսեր, հայկական ընտանիքի ստոյգ տիպն է. օրհնեալ լինիս, արդիւնաւոր պառաւ»։

Ցեռոյ Հայրիկը պառաւին ժպտալով հարցումներ արեց—ասքան որդիներ, թոռներ ունիս. ճշմարիտն ասա, չին կուտեր իրան հետ։

Պառաւը վստահ պատասխանեց.

—Հայրիկ, ոտացդ զուրբան, կը թողնիմ որ կուտեն։ Ամենուն ալ իրանց պարտքը հասկացուցած եմ. գիտեն որ տան մեծին բարկացնելը աղէկ բան չէ, ուշակալ կը մնան։ Ծոյլերին, անկարգներին պատժել գիտեմ։

—Պատժել ալ գիտէս, քաջ պառաւ, ժպտալով յարեց Հայրիկը, ամենուն կը պատժես։

—Հապա առանց պատժի տէրութիւն տեղը հաստատ կը մնայ, ժամանալով խօսեց Հաջի մարը. իմ օջաղն էլ փոքրիկ տէրութիւն մ'է։

—Ո՞վ է նրա թագաւորը, հարցրեց Հայրիկը։

—Ձեր ոտաց հող Հաջի մար։

—Ա՜, օրհնեալ լինին քեզպէս պառաւները, շարունակեց Վեհը, որ հայ գերդաստաններ շատ երկար սիրոյ և միաբանութեան օդերով շաղկապած պահեն։

Օրհնեց այդ բաղդաւոր գերդաստան անդամներին ու արձակեց։

12-ին երեկոյեան էլ հրավառութիւն կար թէ Վեհարանի դիմացի քաղաքային այգում ու շրջապատի վրայ և թէ վիթխարի Թովշանթափի վրայ։ Հետեւեալ առաւօտ ոչ ոք չէր մնացել տներում, ոչ հարս, ոչ աղջիկ, ջուրբաւոր կանանց ցուցահանդէս էր կազմուել Օհանջանեանց հոյակապ տան շուրջը։

Վեհի համար չքեղ կառք էր եկած Ալէքսանդրապօլից։ Կառքը դեռ չշարժուած կեցցէից օղը դողաց, իսկ Հայրիկի կառքը շարժուելուն պէս կասես թէ բիւրաւոր ժողովուրդը մի մարդու պէս դէպի առաջ լողաց։ Մեծ բազմութիւն ոտով բաւական տեղ ճամբու դրեց։ Ալեքսալայի 20-ի չափ կտրիճներ միաձայն հագուստով ձիան հեծած իրանց գլխապետի հետ դրօշակն էլ ձեռներին աշտանակում էին Վեհի կառքի աջ ու ձախ կողմերից։ Բացի ձիաւորները քաղաքից կառքերով ուղեկցեցին օրիորդներ, տիկիններ, մասնաժողովի անդամներ, որոնք ոչ մի ջանք չէին խնայել Վեհափառի ընդունելութիւնը փառաւոր անելու համար։

Ճամբին 10 վ. վրայ Ղուլալիսցիք տնով տեղով ժողովուել էին սիրեցեալ Հայրապետին դիմաւորելու՝ ս. աջը առնելու։

Իսկ 18 վ. վրայ Խոջաբէկու ճամբի վրայ խմբուել էին Ջիգրաշէն, Ղաւուրմա, Սաթիխա, Օրուջալար, Խանչալի, Սրագեալ գիւղերի բնակիչները 3000 հոգուց աւելի։ Աղ ու հաց բերին։ Վեհն ընդունեց ու դիմեց գիւղի եկեղեցին, ուր հոգեւորական դասը զգեստաւորուած ըսպասում էր։

Ուղեկցող տիկինները այնքան հրապուրուած էին հանդիսաւոր գնացքով, գուցէ մինչև Ալէքսանդրապոլ էլ հետաւէին, եթէ չմտաբերէին, որ տանը ծծկեր երեխաներ ունին։ Այո, կան այնպիսի քաղցր ասպետներ, որոնք մայնիսի պէս քաշում են իրանց ետնից ամենքին. . . Այդ տիկիններից մի քանիսները իրաւունք խնդրելով Վեհից երգեցին «Ապրի Դու, Հայրիկ» սրտաշարժ երգը։ Վերջին տունը, որ բազմախորհուրդ բառեր ունի, այնքան ազդեցիկ երգեցին յարգոյ օրիորդներն ու տիկինները, որ դիւլ բերին ամենի սիրտը։ Վեհը խոր զգացուած էր։

Այդտեղից ճամբան շարունակեցին, շրջակայ գիւղերից ձիաւորներ ժողովուցին մինչև 200. Ախալքալակի գաւառապետը ևս ուղեկցում էր փոստի կառավարիչ Աղասիկեանի հետ։ Ախալքալակից 59 վ. հեռաւորութեան վրայ է գտնւում Ղազանջի գիւղը, որի բնակիչները հայկաթոլիկներ են։ Գիշերելու տեղ պատրաստել էին փոստի կայարանի սենեակները. իսկ շքախմբի համար վրաններ էին պատրաստել։ Ղազանջին մեծ խընդութեան մէջ էր, որքան հոգեւորական անձինք կային մօտակայ գիւղերում—կաթոլիկ քահանայ թէ վարդապետ, ամենքն էլ պատրաստ սպասում էին, որ Վեհին իրանց եկեղեցին հրաւիրեն։ Բաւական տեղ խոտու ծաղիկներ էին ցանել։ Վեհի կառքը դրանց վրայով գալով երբ հասաւ փռած գորգերին, որի ծայրը հասնում էր մինչև եկեղեցու դուռը, Հայրիկը իջաւ կառքից. բուրվառ մատուցին կաթոլիկ պաշտօնայք. Վեհափառը խունկ օրհնեց և ձգեց. հոգեւորական դասը « Էջմիածին ի հօրէ » երգելով մեծ հանդիսով տարան մինչ եկեղեցին։ Վեհափառը գոհ մնաց, հաղցումներ արեց եկեղեցու շինութեան մասին ու օրհնելով խմբուած ժողովրդին պատուիրեց, որ իրար սիրեն իրարու համարիւն, հարազատ եղբայրներ։

Ղազանջին Ալէքսանդրապօլի գաւառի սկիզբն է, որտեղ դիմաւորեցին այդ մասի մարմնաւոր և հոգեւոր պաշտօնեաները, իսկ Ախալքալակից գնացած պաշտօնեաները, ձիաւորները և կառքով գընացածները սիրեցեալ Հայրիկի օրհնութիւնն ստանալով երջանկացած սրտով դարձան յետ։

Զատերն ասում էին—մենք մեր սըրտի փափաքն առանք, Հայրիկին տեսանք, այսուհետև մեռնենք էլ, հոգ չի։

* * *

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՑԽԱՑԻՑ

—

Պ. Խմբագիր.

Որովհետև տեղական հայ պարբերական մամուլի մէջ Զամախուց շարունակ գանգատներ ու լուրեր են լոյս տեսնում այնտեղ գրադարան և ներկայացումներ չլինելու մասին, և որովհետև գործին անտեղեակ մարդիկ այդ հանգամանքը կարող են մի քանի անձանց չկամութեան կամ թուլութեան վերագրել, ուստի հարկ եմ համարում այստեղ հրապարակօրէն յայտնել ի լուր այն պարոնների, որոնք առհասարակ սովոր են գործից միշտ հեռու մանպալով, մեծ-մեծ քրդել, —որ Զամախում տեղական վարչութեան կարգադրութեամբ և Բագուայ Նահանգի պ. Նահանգապետի մի գրութեամբ մեզ անորոշ ժամանակով արգելուած են ամեն տեսակ ներկայացումներ այլ և այլ բարեգործական նպատակներով. Ինչ վերաբերում է գրադարան-ընթերցարան ունենալու հարցին, մենք կասենք, որ միայն բարի կամքն ու կոմերցիոսի արտասուքները բաւական չեն, հարկաւոր է և գործ ու զոհողութիւն, որոնցից զուրկ են մեր մեծապատիւ Զամախեցիները։

Հաճեցէք, պ. Խմբագիր, սոյն երկարդիս մի անկիւն շնորհել Ձեր պատուական թերթի էջերից մէկում։

Ընդունեցէք և այլն.

Տիգրան Վարդանեանց։

19-ն յուլիսի 1895 թ.

Ախալցխա։

* * *

ԼՈՌԻ ԳԱՒԱՌ. Գործակատարին հասած հրամանից տեղեկանում ենք, որ օգոստոսի սկզբներին Թիֆլիզի Սրբ. Առաջնորդը իւր բանաւոր հօտին այցելելու կըգայ։ Յիրաւի մեր վեհափի շատ հոգեւոր գործեր մնացած են երեսի վրայ։ Ուղիղ 10 տարի է մեր գաւառը թեմական առաջնորդ չի եկած։ Հաղբատ ու Սանահին հռչակաւոր վանքերին այցելելու Վեհափառ Հայրիկն էլ մատդիր էր, մեր գաւառի ժողովուրդը լսել էր այդ և սրտատրոփ սպասում էր։

* * *

ՁՈՒԼԱԲԵՐԻՑ մեզ գրում են. — Անցեալ օրերը վախճանուեց Սարգիս Տէր-Սարգսեանցը, որ երկար տարիներ լինելով մեր գպրոցների ամենաընտիր հոգաբարձուն՝ միայնակ կրել է իւր ուսերի վրայ տնտեսական մասի բոլոր ծանրութիւնը։ Հանգուցեալ Տէր-Սարգսեանը երկար ժամանակ հաւատարմութեամբ ծառայած էր Թիֆ. եղբ. Ծովինեանների մօտ և բժիշկների պատուէրով տեղափոխուել էր Ծոնդավայրը՝ Զուլաբէր։ Անգործութիւնը ասող լինելով ընդունեց 1882 թ. ժողովրդի հրաւէրը և հիանդ մարմնով վեց տարի շարունակ ծառայեց մեր գիւղի գպրոցներին։

Իբրև գանձապահ հոգաբարձու, երբ տեսնում էր ամսի վերջը մօտենում է և ուսուցիչներին վճարելու բաւականաչափ գումար չկայ, հրամայում էր իւր ամբարի ցորենը տանել Թիֆլիզում վաճառել, որ ուսուցչին վճարի ժամանակին և սրտակոտոր չթողնի. նրա ժամանակ ծառայած ամեն մի ուսուցիչ լաւ կըյիշէ թէ ինչ զոհաբերութիւններ անելու ընդունակ էր Երիցանց պատուական Սարգիսը, միայն թէ բարեխիղճ ուսուցիչը մխիթարուած լինէր և գպրոցը հեռու մնալով տղմուկներից՝ անդորրութեան մէջ անխանգ առաջ գնար։

* * *

ԲՈՐՉԱԼՈՒ ԳԱՒԱՌ.—Այս տարի հացաբոյսերը լաւ են, կարկուտից ազատ մնացին թէ պտղատու ծառերը և թէ բոստանները։ Խիստ շոգին կարերի կասը սկսուած է, աւելի շատ օգուտ տեսնում են շաղիները, վաշխառուները, որոնք օգուտ քաղելով երկրագործի միամտութիւնից և նեղ դրութիւնից ազրուկի պէս ծծում են։

* * *

Յուլիսի 20-ին հողին յանձնուեցաւ «Մշակի» հրատարակիչ տիկ. Մ. Մելիք-Ադամալեանի մարմինը։ Յուղարկաւորութեան հանդէսը թէ ըստ հետեւողների թուի, թէ ըստ արտասանած ճառերի համեստ բնաւորութիւն ունէր, որ չէր խանգարում նոյն իսկ հրաւիրուած պինտորական երաժշտութիւնը։ Հանգուցեալի դագաղի վրայ 11 պսակ դրուեցաւ, որոնց մանրամասն ցուցակը տաւջ է բերել «Մշակը» իր երէկուայ համարում։ Այդ պսակներից մէկը դրել է հանգուցեալ տիկնոջ եղբայրը, միւսը՝ պ. Անդրէաս Արծրունին։ 3 պսակ դրել են Ալեքսանդրապոլի, Երևանի և Թիֆլիզի համակրող երիտասարդները։ Թիֆլիզի համակրող երիտասարդները դրել էին ժապաւէնի վրայ «Ազնիւ սերմնացանի արժանի պատանին»։ Խմբագրութիւններից պսակ են դրել «Մշակը» և «Արարատը»։ Առաջինի ժապաւէնների վրայ գրուած է «Մշակի» արժանի պատանին՝ տիկ. Մարիամ Մելիք-Ադամալեանին՝ «Մշակի» սրբացած խմբագրութիւնը»։ Մի պսակ դրել էին նաև «Մշակի» երկրագործական աշխատակիցների ամուսինները, այն է տ.տ. Մալխասեանց, Քալանթար և Առաքելեան։ Մի մի պսակ էին դրել մի խումբ հայ ուսուցիչներ և Թիֆլիզի տարին կարգի այգեգործական դպրոցի աշակերտները։ Աշակերտները գրաշել էին ժապաւէնի վրայ «Անմահ գործիչ Մ. Մելիք-Ադամալեանին» խօսքերը։ Վերջին 11-րդ պսակը ուղարկել էր մի ոմն Գաստակով Բագուից։

Գերեզմանի վրայ պ. Քալանթարը մի գամբանական արտասանեց, ուր թէև չափազանցացրած էին հանգուցեալի արժանաւորութիւնները, (որ այսպիսի դէպքերում ներելի է), բայց որ ընդհանրապէս լաւ էր կազմուած։ Զգացուած ատենաբանը հետեւեալ խօսքերով վերջացրեց իւր ճառը.

«Եւ դու, Մարիա Գարամանովնա*), տիկին Արծրունի, գնա հանգստանալու այն անձի կողքին, որի յիշատակով ապրում էիր մինչև կեանքիդ վերջին շունչը։ Ննջիր հանգիստ»։ Թաղման հանդէսը սկսուեցաւ 10 ժամին, վերջացաւ 1-ին։ Հանդուցեալը թաղուեցաւ Խօջիվանքի գերեզմանատանը Գրիգոր Արծրունու կողքին։

* * *

Յունիսի 8-ին Աստրախանի թեմական առաջնորդ նշանակած գեր. Արիստակէս Եպիսկոպոս Սեդրակեանը տակաւին չէ ուզեցուել իր պաշտօնատեղին. այդպէս է երեւում գոնեա հետեւեալ հեռագրից, որ ստացել է «Մշակ»-ի խմբագրութիւնը։

ԼԵՆՔՈՐԱՆ. «Աղօթում եմ Աստուծուն հանգուցեալի հոգու հանգստութեան համար։ Յայտնում եմ իմ վշտակցութիւնը խմբագրութեան անդամներին և Մելիք-Ադամալեանի ընտանիքին»։

Արիստակէս եպիսկոպոս (Սեդրակեան)։

* * *

Յուլիսի 20ին Թիֆլիզից ռազմավարական ճանապարհով դէպի Կովկասի հանքային ջրերը ուղեւորուեցաւ Լենինգրադի աշխարհագրական ընկերութեան անդամ Դրենսմուրը։ Այնտեղից նա ուղեւորուելու է Բագու։

* * *

«Սվետ» լրագիրը հաղորդում է, որ Թիֆլիսցիներին և Բագուցիներին քաջ յայտնի ջուրթակահար պատանի Կոստիա Դումշեվը ինքնասպանութեամբ վերջ է դրել իր կեանքին։

* * *

ՀԱՅԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

«Խաղաղիչների Վեստնիկ» ամսագրի յուլիսի համարում տպագրուած է անցեալ տարի Ռուսաստանում լոյս տեսած հրատարակութիւնների մի տեսութիւն, որ բաւականին հետաքրքրական տեղեկութիւններ է պարունակում։ 1894 թուի Ռուսաստանում հրատարակուած է 10,651 գրուածք, տպագրուած օրինակների թիւը հասնում է 32,200,000-ի։

Ռուսերէն լեզուով լոյս են տեսել 8,082 հրատարակութիւն 25 միլիոն օրինակով։ Մնացեալ գրքերը գրուած են մեծ լեզուներով. լեհերէն (894 գրուածք. և 2,45,000 օրինակ), եբրայերէն (519 գր. և 1,370,000 օր.), գերմաներէն (315 գր. և 493,000 օր.), լատին լեզուով (219 գր. և 787 հազար օր.), հայերէն (124 գր. և 153 հազար օրինակ)։ Հարիւր գրուածքից պակաս լոյս է տեսել թիւրք, ֆրանսերէն և արաբերէն լեզուներով։ Նոյն տարուայ ընթացքում հրատարակուած են նաև մի քանի լոտիներէն, յունարէն, անգլիերէն և տաճկերէն գրքեր։

Ռուսաց լեզուով լոյս տեսած գրքերի պատկառելի թիւը նոսեմանում է տակաւին, եթէ աչքի առաջ անցնենք թէ դրա ըստ բովանդակութեան ինչ են ներկայացնում։ Այսպէս գանգան տեղեկութիւններ տալիս գանգան տեղեկութիւններ տալիս գրքոյկ գիրք (օրացոյց, ճանապարհացոյց, տարիֆներ և այլն) լոյս է տեսել 643 և օրինակների թիւը եղել է 4,766,465 օրինակ, այսինքն բոլոր լոյս տեսած գրքերի 18% կամ թէ գանգան ընթերցութեանց և հաստատութեանց հաշիւներ 342 և օրինակների թիւը 238,960։ Այն ինչ օրինակ 1894-ին մանկավարժական բովանդակութեամբ 117 գիրք է լոյս տեսել և սոցա օրինակների թիւը 177,753։ Քաղաքականութեան և հասարակական խնդիրներին վերաբերեալ ընդամենը 47 շարադրութիւն է լոյս տեսել, որոնք տպագրուած են եղել 69,010 օրինակ։ Ընդհանրապէս առաջին տեղը ըստ տպագրուած օրինակների թուի բռնում են զանգան պաշտօնական դասագրքեր, որոնք տարէց տարի նոր տպագրութեամբ են լոյս տեսնում. այսպէս 1894 թուին լոյս տեսած դասագրքերի կէսից աւելին (54%) նորաստեղծ տպագրութիւններ են հին ձեւնարկների։ Այս ահագին պահանջութեան մէջ պատմական բովանդակութիւն ունեցող գրքերը չեն տպվում միջին թուով աւելի քան 1200 օրինակ, իրաւաբանութեան վերաբերուողները—1400, տնտեսագիտութեան — 1200, վիճակագրութեան—600 և այլն։

Բոլոր գրքերը հրատարակուել են 165 քաղաքների տպարաններում։ Աւելի քան 3500 հրատարակութիւն լոյս է տեսել Պետերբուրգում, 2500-ից աւելի—Մոսկվայում, աւելի քան 1200—Վարշավայում։ Հարիւրներով հաշուում են Օդեսայի, Կիեվի, Զազանի, Ռիգայի, Վիլնայի, Խարկովի, Իւրեվի (Դորպատի), Ռեվելի և Միտավայի հրատարակութիւնները։ Ընդհանրապէս բոլոր դաւառական քաղաքներում տպագրուած գրեանց օրինակների թիւը 2,110,000 է, այսինքն ընդհանուր թուի (3,22 միլիոն) տասն և հինգերորդ մասը։

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

*** Յայտնի է, որ դարերի ընթացքում հայ հոգեւորականութեան դէմ կռիւ են մղել հայութեան կատաղի թշնամիները։ Այդ կռիւը Թիֆլիզում հրատարակուող «Մշակի» կողմից կատարուել է և կատարւում է յանուն ժողովրդական շահերի։ Մեր հոգեւորականութիւնը ազգի լաւագոյն ձգտումների պահապանն ու արտայայտողն է եղել։ Թղթակիր Ներսէսներին, Սահակներին, Զանազաններին ու Մանդակունիներին՝ և մեր շարքը նայենք։

Ո՞վ էր, որ ժողովրդական կրթական հիմքը դրեց մեր մէջ։

—Գշտալի Մատթէոս կաթողիկոսը։

—Ո՞վ էր, որ այդ գործը լաւ խուսեց, զարգացրեց՝ հակառակ այնպիսի մարգկանց ջանքերի և ձգտումների, որոնց ներկայացուցիչն է «Մշակը»։

—Դպրոցասէր Գէորգ Դ.-ը։

Ո՞վ էր, որ վերջին արեւելեան-պատերազմի ժամանակ Եւրոպայից դուրս հայոց հայ ժողովրդի համար և հայկական խնդիրը հանդէս բերաւ։

—Նարսէս պատրիարք Վարժապետեանը։

Ո՞վ է, որին գոյացած է այսօր համայն հայութեան սիրաը, որի մէջ մարմնանում են ազգի լաւագոյն ձգտումները, որի ամբողջ կեանքը ժողովրդին է նուիրուած։

—Վեհափառ Խրիմեան Հայրիկը։

Ո՞վ է վերջապէս նա, որին այսօր Ցանկա-Հայ մարդը՝ իւր ասնջանքների մէջ նայում է և ձգտում, որ քաջութեամբ կռիւ է մղում ժողովրդի շահերի համար։

—Վեհափառ Հայրիկն արժանաւոր հետեւող Ամեն. Բդմրբեան պատրիարքը։

Այդ ամենքին հայտնի է «Մշակը»։ այդ ամենքի դէմ կռիւ է մղել այդ թերթը. կռիւ է մղել Օսմանեան պետութիւնը, կռիւ են մղել...բայց հերիք է, թող ընթերցողն իմանի «Մշակի» եռանդուն դաշնակիցներին կամ՝ գանի այն հաստատութիւններն ու անձնաւորութիւնները, որոնց եռանդուն դաշնակիցն է եղել «Մշակը»։»

Վրդովուած արիւնները արիւնոտ ժայռի վրայից պտոյտներ էին կազմում. վայ տալով, ազմուկ հանելով ցած էին թռչում. նրանք այժմ նոր թագաւոր պիտի ընտրեն։

Աղքայական գահի ոտների մօտ դարսուած են արիւնների բերած որսերը, այդտեղ է իւրաքանչիւրի ճարպիկութեան և այժի նշանը. երէ, եղջերու, դառը, նապատակ, փասիան, կարապ, բադ՝ ուրիշ ինչ ասես՝ որ չկար այնտեղ։ Ընտրութիւնից առաջ դիտում են այդ ամենը, որ տեսնեն թէ ո՞վ է ամենից քաջը, ո՞վ արժանաւորագոյն ընտրելին։

Դիտում են և թագաւորի վեհ կոչման համար թեկնածուներ են ընտրում։ Մի որսի հանդէպ ամբողջ ժողովը զարմացած մնաց։ Յայտնուեցաւ, որ խիզախ արիւններից մէկը մի որս է բերել, որի նմանը երբէք չէ տեսնուած, անդիական լեռներից որսել է, բերել՝ ի՞նչ էք կարծում ինչ, մի սիրուն ու փափկիկ ոգայ՝ չորս-հինգ տարեկան։

Թողացուած մանուկը կուչ էր եկել, ժայռին կպել. նա քաջութեամբ թափահարում էր իւր թոյլ ձեռները, արծիւներին իրանից հեռու էր մղում։ Նրա աչքերը կրակի պէս վառում էին. այդպէս բորբոքում են աչքերն իգիթի, որ չէ ցանկանում անձնատուր լինել, քանի կենդանի է։ Դա մի փոքրիկ չէչէն էր՝ յանդուգն ինչպէս վագր, վայրագ՝ ինչպէս իւր հայրենի լեռները։

Տեսնելով այդ մարդկային աչքերը, որոնք բարկութիւնից շողշողում էին, արծիւներն ակամայ շփոթւում էին։ Նա կանգնած անակնկալ որսի հանդէպ՝ վիճում, ազմկում էին, թէ իրանցից ո՞րն աւելի իրաւունք ունի թագաւոր ընտրելու։ Որսերի մէջ մի ահագին վիթ կար, և ընտրութիւնն անշուշտ նրա տիրոջը կընկնէր, եթէ փոքրիկ մարդը իւր ներկայութեամբ ամենքին խեղդից չհանէր։ Հինգամեայ մանուկն ի հարկէ փոքր էր քան վիթը, բայց այդ ի՞նչ. արարչագործութեան վեցերորդ օրից մարդը բնութեան թագաւորն է համարուում. ուստի և անարդարութիւն կը լինէր փոքրիկ մարդուն թողնել և նախապատուութիւնը վիթին շնորհել։ Ահա ինչու համար արծիւների ամբողջ ժողովուրդը միաձայն թագաւոր ընտրեց այն խիզախ արծուին, որ աւելի մէջ յափշտակել էր այդ մանկանը և այդ քաջութեամբ յանդգնել էր մարդկային զօրութեան վրայ անգամ յաղթանակ տանել։

Թագաւորն ընտրուած է, բայց ընտրական հանդէսը դեռ չի վերջացել. այժմ պէտք է 'ի պատիւ նոր թագաւորի խնջոյք կազմեն։ Բայց ի՞նչպէս կազմեն. օտար վկայի, այդ փոքրիկ լեռնցու ներկայութիւնը շփոթում է արծիւներին։ Նրանց դիւր չէր գալիս նրա՝ թէև մանկական, բայց մարդկային, իշխանական հայեացքը։ Ի՞նչպէս ազատուին նրանից, այդ անկոչ հիւրից։ Միւս որսերի հետ նրան էլ պատռել՝ չէին կամենում։ Իրանց ամբողջ խստասրտութեան հետ՝ արծիւները ազնուութիւն ևս ունէին և այդպիսի հանդիսաւոր ըսպէնդում սպանութիւնը զզուելի գործ էին համարում։ Բացի դրանից բոլորովին անարդարութիւն կըլինէր մեռցնել նորան, որ իրանց նոր թագաւորի այժի կենդանի վկան և նրա յաղթութեան փառաւոր նշանն էր։

Ժողովը երկար տատանուում էր և չգիտէր ի՞նչ անել։ Բայց մեծահոգի և հնարագէտ թագաւորը դիւրութեամբ վճռեց ընդհանուր դժուարութիւնը։ Նա կամեցաւ արքայական ողորմածութեամբ յաւելաւորցնել իւր ընտրութեան երջանիկ օրը։ Նա հրամայեց իւր բախտի ակզնապատճառին վերադարձնել նրա ծնողներին, որոնց համար նա նոյնքան սիրելի է, որքան արծիւների համար սիրելի են իրանց ձագերը։ Թագաւորի այդ ազնիւ մեծահոգութիւնն ու խմաստութիւնը խնդութիւն պատճառեց ամբողջ ժողովին, և յարգանքով հնազանդուեց իւր արքայի կամքին։

Հպարտ հպարտ բազմած իւր գահին՝ թագաւորը հրամայեց իսկոյն երեխային անվնաս կերպով այն տալը հասցնել, որտեղից յափշտակուած էր։ Առաջ անցան մի քանի արծիւներ՝ արքայի հրամանն անյապաղ կատարելու... Բայց... այն ի՞նչ պատահեց, յանկարծ ճայթիւն.. կայծակի պէս փայլելով՝ օդի միջից մի բան անցաւ. և սուր նետը խրուեց արքայի հոգը կրծքի մէջ... հարուածը մահացու էր. նա մի կողմ թեքուեց, պոկուեց ժայռից, անյուսութեամբ երկու-երեք անգամ ծանրացած թեւերը շարժեց և անդունդն ընկաւ։

Անարեկուած արծիւները վեր բարձրացան, անկանոն թռիչքներ էին գործում. չգիտէին ո՞ւր դիմեն, ի՞նչ անեն։

Այդ ժամանակ երեւաց յափշտակուած մանկան հայրը, շէչէնների քաջ յայտնի անուն և ճարպիկ որսորդ Ջաֆարը։ Կատաղած էր նա, անիծում էր արծիւներին և շարունակում էր նետահարել։ Զարագուշակ նետերը հնչելով սլանում էին և արծիւներին իրար հետից ցած գլորում։ Անարգուած արծիւները իրանց կեանքը փրկելու համար սկսեցին փախչել։ Մոռացութեան տուին ամեն ի՞նչ և յաղթութեան նշաններ, և թագաւորութիւն, և թագաւոր..

Լեռան գագաթին խիզախ Ջաֆարը զոհաբանական մաղթանքներ վերառաքեց դէպի ողորմած Ալլահը. ապա գրկեց իւր միակ որդուն, կրծքին սեղմեց և լեռնից ցած իջաւ։

Լեռնականները արծիւների թողած որսը ամբողջ օրը իրանց առնուերն էին կրում։ Իւր ամբողջ կեանքում Ջաֆարն այդքան որս չէր արել։ Ուրախ հայրը խնջոյք էր կազմել, երեք օր, երեք գիշեր կեր ու խում էր անում։ Նա ասում էր իւր որդու հրաշքով ազատուելը մահից, որ՝ նրա կարծիքով, անխուսափելի էր։ Բայց Ջաֆարը սխալւում էր. նա չը գիտէր՝ ի հարկէ՝ արծիւների թագաւորի դամ Դրենսմուրը։ Այնտեղից նա ուղեւորուելու է Բագու։

* * *

«Սվետ» լրագիրը հաղորդում է, որ Թիֆլիզցիներին և Բագուցիներին քաջ յայտնի ջուրթակահար պատանի Կոստիա Դումշեվը ինքնասպանութեամբ վերջ է դրել իր կեանքին։

* * *

ՀԱՅԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

«Խաղաղիչների Վեստնիկ» ամսագրի յուլիսի համարում տպագրուած է անցեալ տարի Ռուսաստանում լոյս տեսած հրատարակութիւնների մի տեսութիւն, որ բաւականին հետաքրքրական տեղեկութիւններ է պարունակում։ 1894 թուի Ռուսաստանում հրատարակուած է 10,651 գրուածք, տպագրուած օրինակների թիւը հասնում է 32,200,000-ի։

Ռուսերէն լեզուով լոյս են տեսել 8,082 հրատարակութիւն 25 միլիոն օրինակով։ Մնացեալ գրքերը գրուած են մեծ լեզուներով. լեհերէն (894 գրուածք. և 2,45,000 օրինակ), եբրայերէն (519 գր. և 1,370,000 օր.), գերմաներէն (315 գր. և 493,000 օր.), լատին լեզուով (219 գր. և 787 հազար օր.), հայերէն (124 գր. և 153 հազար օրինակ)։ Հարիւր գրուածքից պակաս լոյս է տեսել թիւրք, ֆրանսերէն և արաբերէն լեզուներով։ Նոյն տարուայ ընթացքում հրատարակուած են նաև մի քանի լոտիներէն, յունարէն, անգլիերէն և տաճկերէն գրքեր։

Ռուսաց լեզուով լոյս տեսած գրքերի պատկառելի թիւը նոսեմանում է տակաւին, եթէ աչքի առաջ անցնենք թէ դրա ըստ բովանդակութեան ինչ են ներկայացնում։ Այսպէս գանգան տեղեկութիւններ տալիս գանգան տեղեկութիւններ տալիս գրքոյկ գիրք (օրացոյց, ճանապարհացոյց, տարիֆներ և այլն) լոյս է տեսել 643 և օրինակների թիւը եղել է 4,766,465 օրինակ, այսինքն բոլոր լոյս տեսած գրքերի 18% կամ թէ գանգան ընթերցութեանց և հաստատութեանց հաշիւներ 342 և օրինակների թիւը 238,960։ Այն ինչ օրինակ 1894-ին մանկավարժական բովանդակութեամբ 117 գիրք է լոյս տեսել և սոցա օրինակների թիւը 177,753։ Քաղաքականութեան և հասարակական խնդիրներին վերաբերեալ ընդամենը 47 շարադրութիւն է լոյս տեսել, որոնք տպագրուած են եղել 69,010 օրինակ։ Ընդհանրապէս առաջին տեղը ըստ տպագրուած օրինակների թուի բռնում են զանգան պաշտօնական դասագրքեր, որոնք տարէց տարի նոր տպագրութեամբ են լոյս տեսնում. այսպէս 1894 թուին լոյս տեսած դասագրքերի կէսից աւելին (54%) նորաստեղծ տպագրութիւններ են հին ձեւնարկների։ Այս ահագին պահանջութեան մէջ պատմական բովանդակութիւն ունեցող գրքերը չեն տպվում միջին թուով աւելի քան 1200 օրինակ, իրաւաբանութեան վերաբերուողները—1400, տնտեսագիտութեան — 1200, վիճակագրութեան—600 և այլն։

Բոլոր գրքերը հրատարակուել են 165 քաղաքների տպարաններում։ Աւելի քան 3500 հրատարակութիւն լոյս է տեսել Պետերբուրգում, 2500-ից աւելի—Մոսկվայում, աւելի քան 1200—Վարշավայում։ Հարիւրներով հաշուում են Օդեսայի, Կիեվի, Զազանի, Ռիգայի, Վիլնայի, Խարկովի, Իւրեվի (Դորպատի), Ռեվելի և Միտավայի հրատարակութիւնները։ Ընդհանրապէս բոլոր դաւառական քաղաքներում տպագրուած գրեանց օրինակների թիւը 2,110,000 է, այսինքն ընդհանուր թուի (3,22 միլիոն) տասն և հինգերորդ մասը։

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

*** Յայտնի է, որ դարերի ընթացքում հայ հոգեւորականութեան դէմ կռիւ են մղել հայութեան կատաղի թշնամիները։ Այդ կռիւը Թիֆլիզում հրատարակուող «Մշակի» կողմից կատարուել է և կատարւում է յանուն ժողովրդական շահերի։ Մեր հոգեւորականութիւնը ազգի լաւագոյն ձգտումների պահապանն ու արտայայտողն է եղել։ Թղթակիր Ներսէսներին, Սահակներին, Զանազաններին ու Մանդակունիներին՝ և մեր շարքը նայենք։

Ո՞վ էր, որ ժողովրդական կրթական հիմքը դրեց մեր մէջ։

—Գշտալի Մատթէոս կաթողիկոսը։

—Ո՞վ էր, որ այդ գործը լաւ խուսեց, զարգացրեց՝ հակառակ այնպիսի մարգկանց ջանքերի և ձգտումների, որոնց ներկայացուցիչն է «Մշակը»։

—Դպրոցասէր Գէորգ Դ.-ը։

Ո՞վ էր, որ վերջին արեւելեան-պատերազմի ժամանակ Եւրոպայից դուրս հայոց հայ ժողովրդի համար և հայկական խնդիրը հանդէս բերաւ։

—Նարսէս պատրիարք Վարժապետեանը։

Ո՞վ է, որին գոյացած է այսօր համայն հայութեան սիրաը, որի մէջ մարմնանում են ազգի լաւագոյն ձգտումները, որի ամբողջ կեանքը ժողովրդին է նուիրուած։

—Վեհափառ Խրիմեան Հայրիկը։

Ո՞վ է վերջապէս նա, որին այսօր Ցանկա-Հայ մարդը՝ իւր ասնջանքների մէջ նայում է և ձգտում, որ քաջութեամբ կռիւ է մղում ժողովրդի շահերի համար։

—Վեհափառ Հայրիկն արժանաւոր հետեւող Ամեն. Բդմրբեան պատրիարքը։

Այդ ամենքին հայտնի է «Մշակը»։ այդ ամենքի դէմ կռիւ է մղել այդ թերթը. կռիւ է մղել Օսմանեան պետութիւնը, կռիւ են մղել...բայց հերիք է, թող ընթերցողն իմանի «Մշակի» եռանդուն դաշնակիցներին կամ՝ գանի այն հաստատութիւններն ու անձնաւորութիւնները, որոնց եռանդուն դաշնակիցն է եղել «Մշակը»։»

Վրդովուած արիւնները արիւնոտ ժայռի վրայից պտոյտներ էին կազմում. վայ տալով, ազմուկ հանելով ցած էին թռչում. նրանք այժմ նոր թագաւոր պիտի ընտրեն։

Աղքայական գահի ոտների մօտ դարսուած են արիւնների բերած որսերը, այդտեղ է իւրաքանչիւրի ճարպիկութեան և այժի նշանը. երէ, եղջերու, դառը, նապատակ, փասիան, կարապ, բադ՝ ուրիշ ինչ ասես՝ որ չկար այնտեղ։ Ընտրութիւնից առաջ դիտում են այդ ամենը, որ տեսնեն թէ ո՞վ է ամենից քաջը, ո՞վ արժանաւորագոյն ընտրելին։

Դիտում են և թագաւորի վեհ կոչման համար թեկնածուներ են ընտրում։ Մի որսի հանդէպ ամբողջ ժողովը զարմացած մնաց։ Յայտնուեցաւ, որ խիզախ արիւններից մէկը մի որս է բերել, որի նմանը երբէք չէ տեսնուած, անդիական լեռներից որսել է, բերել՝ ի՞նչ էք կարծում ինչ, մի սիրուն ու փափկիկ ոգայ՝ չորս-հինգ տարեկան։

Թողացուած մանուկը կուչ էր եկել, ժայռին կպել. նա քաջութեամբ թափահարում էր իւր թոյլ ձեռները, արծիւներին իրանից հեռու է

Վերջին շաբաթներս «Մշակը» կրկնապատկել է իր եռանդը։ Էլ հայհոյանք չմնաց, որ չթափեց հոգևորականության գլխին. զրպարտեց, իւր սեպհական յանցանքները հոգևորականության շլնքին փաթաթեց, նրան վերագրեց այնպիսի ձգտումներ, որոնք միշտ զզուելի են եղել մեր հոգևորականությանը, և ի վերջոյ աւելացրեց հետեւեալ նշանաւոր բառերը.

«Այդ ձգտումը դեմ է և պիտութիւնն օրէնքների սրուն...(1895 թ, № 77) եւ այդ թերթը, o sancta simplicitos, Թուխմանչևի, Կիլիկեցի վատ եկեղեցականների դեմ խօսելու քաջութիւն ունի։

Եղել են և կան վատ հոգևորականներ, ինչպէս և վատ աշխարհականներ. և նրանց, մը նոյն իսկ քաղաքակիրթ ազգերի մէջ չկան վատ մարդիկ։ Բայց «Մշակ»-ը վատերի վրայ չի յարձակւում, այլ ամբողջ հոգևորականութեան, որպէս զի իւր դաշնակիցների հետ զուգահեռաբար դնացած լինի։ Բայց, ո՜հ զարմանք, այդ խարդախ գործողութիւնը «Մշակ»-ը կարողանում է ծածկել «Ժողովրդի իրաւունքների» քողի տակ։

«Արարատ»ի 7-րդ համարում զետեղուած է գերապատիւ Կարապետ վարդապետի մի յօդուածը՝ իրը պատասխան «Մշակի» յարձակմանց, որից առաջ ենք բերում հետեւեալ հատուածները.

«Դուք խօսում էք ինչ որ իրաւունքների մասին. այո, կան այդպիսի իրաւունքներ, որոնց տէրը ոչ ժողովուրդն է և ոչ հոգևորականը, որոնց պահպանութիւնն ու վերահսկողութիւնը սակայն հոգևորական դասի ձեռքն է սըրուած, և վայ այն հոգևորականին, որ իրեն յանձնած աւանդը սրբութեամբ չէ պահում, պատրաստ չէ իւր անձը դնել այդ իրաւունքների պաշտպանութեան համար։ —Դուք քաջ էք, գիտե՞նք. ձեր տարած յաղթութեանց ապացոյցները ամենայն օր պարզ աչքով տեսնում ենք, և եթէ շարունակէք միշտ այդ ճանապարհով գնալ, մվ գիտէ, գուցէ կը յաջողուի մի օր այդ իրաւունքները հանել իսկ հոգևորականների ձեռքից. . . ժողովրդի անունով... բայց ում համար... ժողովրդի՞... մթթէ այդրան միամիտ էք։ Այո, քա՞ջ էք դուք, և մենք տարակոյս անգամ չունինք, որ այն օրն իսկ, երբ այդպիսի իրաւունքները կորած կը լինին, անցած այնպիսի մի տեղ, որտեղից ձեր բարձրագոչ ապացոյցներով ոչինչ այլ ևս ետ բերել չէք կարող, չէք էլ փորձի՞ դուք երես կունենաք դեռ պարծենալու կատարած քաջագործութիւններով, մեզը ուրիշների վերայ կը ձգէք։ Չէ՞ որ դուք արդէն ընդունակ էք այնպիսի հրէշային նախադատութիւններ գործածելու, ինչպէս՝ «Էջմիածինը համարեա միշտ գրանուել է մեր հակառակորդների ձեռքում»... Ուրեմն Ս. Էջմիածինը կարող է սորա ու նորա ձեռքում լինել... ուրեմն դուք յոյս ունիք, որ նա մի օր էլ ձեր ձեռքում կը լինի... խաղալի՞կ..., գործի՞ք ուրիշ նպատակների համար։ Գուցէ, մվ գիտէ. չարամիտ է բաղդն ու փոփոխական... բայց եթէ կը գայ մի այդպիսի օր՝ լաւ իմացած եղէք, որ Ս. Էջմիածնում կը գտնուին մարդիկ, որոնց գլուկի վրայից անցնելը յաղթական ոտ կոխելով գնալու չի լինի ձեզ։

Զարմանալի ժամանակների մէջ ենք ապրում, ճշմարիտ։ Ժողովրդի դէմն է, ժողովրդի թշնամին մի հոգևորականութիւն, որի հրամանատարը Հայոց Հայրիկն է, և ժողովրդի կողմը, նորա իրաւունքների պաշտպան այնպիսի մարդիկ, որոնք իրենց սենեակներում նստած հրմատարդ գործակալների միջոցով միայն շփումն ունին ժողովրդի հետ։

Մենք ժողովրդի հետ... բարի՞, չա՞ բարի, եղէ՞ք դուք ժողովրդի հետ. մենք արդէն իրականութեան մէջ, կենդանի օրինակներով կապացուցանենք, թէ մենք ում հետ ենք։ Ցաղթական երգերով կը ուսի ասպարէզ էք հրաւիրում մեզ, վրատեղ նախօրօք յաղթութեան վերայ։ Խոստովանում ենք, որ այդ կործանիչ նեղքին կաւիւ ոչինչ զուարճութիւն մեզ չէ պատճառում, որ մենք պարծենալու ոչինչ չենք գտնում, երբ արիւն արցունքի մէջ թողած խե՞ղճ ժողովրդի՞ նորա անունով իրար միս բզկտելու պիտի ելնենք։ Մենք լաւ ենք տեսնում այն անդունդը, որ լայն բերանով բացուած է հայի առաջ, և սոսկումով ենք դիտում, թէ ինչպէս այնտեղ գահավէժ գիմում են օրհասական եռանդով հարազատ, արիւնակից եղբայրներ՝ ոտքառնալով ամենքիս միասեղ քաշ տալ, և մենք կը փորձենք կանգնեցնել այդ կորստաբեր հոսանքը։

Այո, մենք ընդունում ենք ձեր հաւէրը. ինչ տրած, երբ կուզէ պէտք է, օրբազան իրաւունքների համար կռուել, և հաւատացած եղէք, որ ոչ մի քայլ չենք ընկրկի։ Ժայռեր չենք մենք, բայց ժայռի վերայ ենք կանգնած՝ այնպէս հաստատուն, որ դատարկ քամիներն ու փոթորիկը մեզ վրդովել չեն կարող։ Մեծ մեծ ակնկալութիւններ մենք չունինք. մեզ հոգի տուողը պարարի այն նուիրական զգացումն է, որի ազդեցութեամբ յոյս ունինք, թէ այն օրը, երբ մեր բան ցերը կլցայ և անցած գնացածի համար հաշիւ կը պահանջի՝ խնարհած աչքերով կարող պիտի լինինք ասել. «Ծառայք անպիտանք էաք, զոր պարտ էաք առնել՝ արարաք»։

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Ամերիկայում հրատարակվում է մօտ 20 հազար լրագիր, որոնցից 2 հազարը լոյս է տեսնում ամեն օր. այդ լրագրների արժողութիւնը խմբագրատան կայքի հետ միասին կարելի է գնահատել 408 միլիոն ռուբլի։

Լրագրների ընդհանուր եկամուտը հաւասար է 409 միլ. ռ., հրատարակիչները վճարում են աշխատակիցներին 150 միլ. ռ., Նիւ-Յորկում մի խմբագրապետ կայ, որ ստանում է 90 հազար ռ., և այդ ռոճիկը հաւասար է Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգների նախագահի ռոճկին։ Խմբագրներից շատերը ստանում են 20 հազարից մինչև 23 հազար ռոճիկ, այն է մի փոքր աւելի քան թէ ըստանում են նախարարները. իսկ ընդհանրապէս խմբագրները ստանում են 9 հազարից մինչև 15 հազար ռ.։

Առաջնորդող յօդուածներ գրող աշխատակիցներն ստանում են 9 հազար ռ. կրիտիկոսները և ներքին տեսութիւն կազմողները ստանում են 5 հազարից մինչև 7 հազար ռ., լրատուները 1,500-ից մինչև 6 հազար ռ., նայելով թէ ինչ տեսակ անցքեր են նկարագրում։ Բոստոնում խմբագրների պաշտօն կատարողները և առաջնորդող գրողները 2 հազարից մինչև 5 հազար ռ., երաժշտութեան և գեղարուեստի վերաբերեալ յօդուածներ կազմողները ստանում են 2 հազարից մինչև 4 հազար ռ., տարեկան։ Վաշինգտոնում Փիլադելֆիայում և Բալտիմորում լրագրների աշխատակիցների գլաւոր աշխատանքը գնահատվում է նոյն քանակութեամբ, իսկ Չիկագոյում նոցա վարձատրութիւնը աւելի ևս մեծ է։

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

XII

14/26 Յուլիսի 1895.

Երկիւղ չէ անցեալ օրը սուլթանի «իրատէով» ներումն յայտարարուեց բոլոր հայ քաղաքական յանցաւորներին, բացի նրանցից, որոնք մեղադրվում են մարդասպանութեան մէջ։ Երկու օրուան ընթացքում Կ. Պոլսոյ բանտերից ազատուած են մինչև 600 հայեր, որոնց մեծ մասը նոր չնչին պատճառներով բանտարկուած էին. բայց շատ է և այնպիսիների թիւը, որոնք տարիներով տանջուել են բանտերում։ Բանտարկեալներին ազատելուց առաջ նրանցից պահանջում են հաւատարմութիւն երդումն տալ սուլթանին։ Առաջին օրը շատերը չէին հաւատում այդ լուրին և դա մի նոր խաղ էին համարում տանջող կառավարութեան կողմից. բայց այսօր Պոլսոյ փողոցներում ազատ երևում են այնպիսի բանտարկեալ հայեր, որոնց լոյս աշխարհ դուրս գալուն ոչ ոք յոյս չունէր այստեղ։ Ի մէջի այլոց բանտից արձակուած են նաև այն 14 հայերը, որոնք ձերբակալուցին պարսկա-տաճկական սահմանագլխում, երբ ուղեկցում էին անգլիական լրագրի մի թղթակցին։

Նրանք ամբաստանուել էին իբրև հրազակային խմբի անդամներ և մեծ հանցութեան տակ էին բանտում, բայց այժմ ազատ են։ Բացի դրանից հեռագրով հրամայուած է բոլոր գաւառների կուսակալներին անմիջապէս արձակել հայ բանտարկեալներին։ Այս օրերս այստեղ սպասվում են շատ հայ աքսորեալներ Աքիայից (Արաբիա), Ի թիւս նոցա և «Արձագանքի» աշխատակիցներից մինը, որ զոհ էր գնացել տիրայիշատակ Թիւթիւնջիի մատնութեան։ Երևի այդ լրագրական անշահասէր գործչի երեսին՝ Աքիայից գալուց յետոյ մենք պարզերես կը նայենք, որովհետև նրա վերջին նամակների մէջ ապեխաբէ բողոք էր լսվում ծանօթների և բարեկամների դէմ. հայ աքսորեալը իր ծանօթներից մինչև անգամ ցամաք հացի փող չէ ստացել. օ՜, երևի նա շատ բաներ կունենայ մեզ պատմելու. . .

Բայց կը հարցնէք անշուշտ թէ ինչպէս եղաւ որ տաճիկ կառավարութիւնը համաձայնեց «ընդհանուր ներումն» յայտարարել։ Նախ՝ որ այդ ընդհանուր ներումն չէ de facto, որովհետև հարիւրաւոր բանտարկեալներ դեռ մնում են բանտերում և նոյն ձերբակալութիւնները շարունակվում են, երկրորդ՝ տաճիկ կառավարութիւնն այդ քայլն արաւ անգլիական նախարարապետ Սալսբիւրիի ուժեղ ճնշումից հարկադրուած։ Անցեալ շաբաթ սուլթանը հեռագրում է Լօնդոնի տաճիկ դեսպան Ռուստէմ փաշային՝ շնորհաւորել «Տաճկաստանի բարեկամ» Սալսբիւրիի նախարարութիւնը և հարցնել նրա կարծիքը հայկական խնդրի մասին։ Նախարարապետը պատասխանում է Ռուստէմ փաշային թէ ցանկանում է որ սուլթանն անյապաղ ստորագրէ ռէֆօրմների ծրագիրը, որ ներկայացրել են երեք պետութեանց դեսպանները։ Ռուստէմ փաշան փոխանակ այդ պատասխանը հաղորդելու սուլթանին, ընդհակառակն հաղորդում է նրան Սալսբիւրիի «յարգանաց սղջոյնները». սակայն Կ. Պոլսոյ անգլիական դեսպանը նայնպէս ստացած լինելով Սալսբիւրիի հեռագիրը, նրա բովանդակութիւնը յայտնում է Բ. Դրան։

Վերջինս չէ հաւատում, ուստի երբ կրկին հարցնում են Ռուստէմ փաշային, նա պատասխանում է թէ ճիշտ է, միայն ինքը չհամարձակեց այդպիսի մի տեղեկութիւն երբ ունի Պոլսոյ մի տեղ, որպէս զի նրա առաջնորդութեանը չմնասէ... Անգլիական նախարարապետի հեռագիրը կարական է, նա պահանջում է անմիջապէս ստորագրել ռէֆօրմների ծրագիրը, առանց յետաձգելու և պատճառաբանելու։ Թող իմանայ տաճիկ կառավարութիւնը, ասուած է հեռագրի մէջ—որ եթէ նա չընդունի ռէֆօրմների ծրագիրը և այսօր կամ վաղը մի այլ պետութիւն տիրելու լինի ամբողջ Տաճկաստանին՝ վերջինս ոչ մի օգնութիւն չէ կարող սպասել Անգլիայից։ Ահա այդ հեռագիրն է, որ սոսկումն է պատճառել Բ. Դրան. բայց դրանք կրկին չեն ուզում միանգամից հանդստանալ, այլ կրկին շարունակում են խաղ խաղալ՝ փոխանակ միանգամայն ծրագիրն ստորագրելու, ուզում են ցոյց տալ, որ արդէն սկսում են իրագործել այդ ծրագիրը և սկսել են բանտարկեալներին վերաբերեալ կէտից, որ ամենաթեթեն է և ամենաառանգականը ծրագրի մէջ։

Այդ մտադրութիւնը երևի Բ. Դուռն առաջուց էլ ունեցել է, որովհետև «ընդհանուր ներումն» յայտարարելուց մի քանի օր առաջ բանտարկուեցին մայրաքաղաքում 400—600 անձինք, որպէս զի «ներումից» յետոյ արձակուածների թիւը շատ երևայ։ Այս բոլոր խորամանկութիւններն արդէն հասկացուած են և նրանք չկարողացան մի մազաչափ անգամ թուլացնել անգլիական պետութեան ներկայացուցչի պահանջի ոյժը, որ սպառնալից կերպարանք է ստացել արդէն։

Երկիւղ լուր տարածուեց քաղաքում երբ թէ սուլթանն արդէն ստորագրել է ռէֆօրմների ծրագիրը և շատերն այդ մասին հեռագիրներ յանձնեցին, որոնք ի հարկէ տեղ չեն հասել, որովհետև այդպիսի հեռագրերն այստեղի հեռագրանից ուղղակի պլատան են ուղարկվում։ Ես չհեռագրեցի միայն հիասթափումն չպատճառելու համար «Արձագանքի» ընթերցողներին և չսխալուեցայ, որովհետև ճիշտ չէ այդ լուրը։

Կիլիկիոյ եպիսկոպոսների հեաքը կարել է. նրանք մնացել են երկու կրակի մէջ. ոչ կարողանում են Կիլիկիա մանել և ոչ Պոլիս վերադառնալ։ Ինչպէս գրել էի, պահանջուած է որ նրանք յետ դարձուին, բայց մինչև այժմ դեռ յայտնի չէ, թէ նրանք որտեղ են պահուած, որովհետև վախենում են երևալուց։ Զէյթունից այստեղ լուր հասաւ թէ այնտեղ մեծ խռովութիւն է եղել և տեղի է ունեցել ընդհարումն ժողովրդի և զօրքի մէջ. տաճկական զօրքը ջարդուել և փախել է։ Ոստիկանական հսկողութիւնը սաստկացրել է, որովհետև կառավարութիւնը երկիւղ ունի Պոլսոյ մէջ ժողովրդական շարժումից. այդ է պատճառը որ գաւառացիներից մի քանի հարիւր հոգի չոգենաւերով ուղարկեցին պանդան կղմեր, իբր թէ հայրենիք վերադարձնելու դիտմամբ։

Տաճկական ոստիկանական նախարարը մի առանձին ուշադրութեամբ սկսել է զբաղուել «Արձագանքի» յատուկ թղթակցի անձով։ Նա պատուել է ռուսաց հիւպատոսարանին, թէ ապերիս զրողը զրգռում և տակը ու վրայ է անում Պոլիսը. «մտնում է—բողոքել է Նոզրմ վաշան—այս խմբագրութիւնից այն խմբագրութիւն, սրպարանոցներ, խանութներ, տներ, սրճարաններ և կառավարութեան հակառակ մտքեր է տարածում, հայն, հայն»։ Այդ մասին իսկ այսօր պաշտօնապէս յայտարարուեց։ Զարմանալին այն է, որ ես տեղական խմբագրութեանց ոչ մէկի հետ յարաբերութիւն չունիմ, որովհետև սրքան որ ուսումնասիրեցի զրանց ամենքն էլ պաշտօնական թերթեր են և այնքան են նման մամուլի օրգաններին, որքան որ էշը նման է սոխակին։ Փորձել Պոլսոյ մամուլի ներկայացուցիչների հետ որ և է գրական գործի մասին խօսել, այդ կընշանակէ միայն ջուր ծեծել և ժամանակ կորցնել, ուստի ես ոտքս հեռու եմ պահել դրանց չէմքերից, թէև շատ անգամ եմ ուզիներ ունեցել տեսնելու և խօսելու «պարի» վրայ առաջնորդողներ գրող լրագրի խմբագրներից մէկի հետ և համոզուել եմ, որ դրանք աւելի տաճիկ են քան ինքը տաճիկը և այդ իմ եզրակացութիւնս չեմ ծածկել իրենցից։ Բայց այստեղի մամուլի ներկայացուցիչների մասին յետոյ։

Իրերի վիճակից երևում է որ հայկական խնդիրը (ռէֆօրմների ծրագրի խնդիրը) գտնվում է վերջին ճգնաժամի մէջ և այսօր կամ վաղը պիտի վճռուի։ Մի տասն օրից յետոյ ինձ կընայ քաղաքական թղթակցութիւններ գրելը թողնել պաշտօնակցիս և հեռանալ Պոլսից ու գրել մանրամասն այն բազմաթիւ և հետաքրքրական տպաւորութիւնները, որ ես կրել եմ այստեղ և որոնց «Արձագանքի» ընթերցողներին հաղորդելու պատիւը կունենամ։

Ս. Հախումեան։

ՏԱՃԿԱ - ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՀԱՄԻԴԻԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՐԱՆ ՀԱՐՍՏԱՀԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ 1894 ԵՒ 1895 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

—

Զիրաքլու գիւղ (Բզնունեաց գաւառ) 1894 թուականի յուլիս ամսին Տօկօ անունով մի քիւրդ, որ մեր գիւղի մէջ հովութիւն կ'անէր, յանկարծակի մեռաւ. դրա մահուան լուրը կայծակի արագութեամբ տարածուեց շրջակայ Համիդիէ քրդերի մէջ, որոնք Տօկոյի մահուան պատճառը խեղճ Զիրաքլի հայ գիւղացոց համարելով՝ սոնձարձակ անօթի գայլերի պէս գիւղը թափուեցան։ Էմին և Հիւսէին փաշաների 300-ի չափ կատաղած ձիաւորները ամբողջ ութ օր տանի ու վրայ արեցին գիւղը և ամեն ինչ կողոպտելով յետ դարձան։ Անհնարագրելի էր գիւղացոց անտանելի վիճակը. կանանց հեծեծանքը, մանուկների սրտաճմլիկ կականները... ողորմելի Զիրաքլեցին ճարահատեալ՝ թողուց իւր սեպհական տունը, կահ կարասիքը և նոյն տարուայ հունձքը և ընտանեօք Անէն գիւղը գաղթեց։ Այդտեղից մեր գիւղի մի քանի երեւելիները Վան գնացին և ներկայանալով կուսակալութեանը՝ բողոք տուին եղած հարստահարութեանց համար. բողոքը իբրև թէ ընդունուեց։ Նենգամիտ Բահրին զործը յանձնարարեց Թաքուր աղասի Դարվիշ բէկին։ Եկաւ Դարվիշ բէկը. գիւղի կողոպտուած ապրանաց արժէքը հաւասար էր մօտ երկու հազար (2000) լիրայի. դրա փոխարէն իննսուն (90) լիրա պարաք նշանակեց յանցաւոր Համիդիաների վրայ, զոր պէտք է ստանային Զիրաքլի գիւղացիք Ականցի գայմագամի միջոցաւ. իսկ ինքը Վան վերադարձաւ, բոլորովին զոհ իւր արած արդար դատաստանին վրայ...

Ականցի գայմագամը դեռ կը վճարէ իննսուն լիրան...

Կառավարութեան մի սաստիկ հրամանաւ բանտարկեալներից վերադարձրին մեզ մեր նախկին գիւղը՝ ի Զիրաքլի՝ թերի մնացած հարստահարութիւնը լրացնելու համար։

Լսելով Զիրաքլի գիւղացոց վերադարձը՝ Էմին փաշան աւելի կատաղած ոտք կոխեց մեր գիւղը հարիւր ձիաւորով. նա առաջին բարկութիւնը թափեց ոչ Բոզոյի և ոչ Մարգարի վրայ, որոնցից երեք հարիւր (300) ոչխար յափշտակելով՝ հեռացաւ աւելի մեծ բարկութեամբ վերադառնալու պայմանաւ...։ Մեր ողորմելի ու պարզամիտ ռէֆները նորից Վան գնացին ու ներկայացան կուսակալութեանը. Բահրին՝ որ մեղսակից էր գործին՝ սիրով ընդունեց ռէֆների բողոքը, և այս անգամ մեր դատին պաշտպան նշանակեց Եուսուֆ օղլի Ահմէտ բէկին։ Եկաւ Ահմէտ բէկը, և օգտագործելու համար մի քանի օր շրջելէ յետոյ ոչինչ չարած յետ վերադարձաւ։

Էմին տեսածներից խրախուսուելով այս անգամ իւր ծառաների հետ համարձակ եկաւ և իշխանեց ոչ Բոզոյի տունը։ Նա կանչեց գիւղի երեւելիներէն՝ Մարգար Բարխոյեանին, Կնեազ Առաքելեանին, Մելիք Աթօ Աւետիսեանին և Դաւիթ Իսպիրեանին և խստիւ պահանջեց սատակած Տօկոյի արիւնքը, մինչ Տօկօն իւր բնական մահուամբ էր վերջացած։ Գիւղի երեւելիները խոնարհած երկրպագութիւն անելէ յետոյ, ասացին թէ՝ «փաշայ, եղածը քուկա է, էլ ինչ կը պահանջես»։ Էմին գիւղը թափեց իւր հարկապահանջ ծառաները և մի քանի ժամուան մէջ՝ ծեծի ու անլուր չարչարանաց մատնելով ողորմելի ու արդէն հարստահարուած խեղճուկ Զիրաքլեցուն, կորզեց նրա վերջին կոպէկը... նա հաւաքեց հարիւր յիսուն լիրա և երկու հարիւր հօթանասուն ոչխար ու հեռացաւ...արդեօ՞ք այլ ևս պիտի վերադառնա՞յ։

Զիրաքլի գիւղացին պարտական է նաև տարին տասն երկու ամիս 500-ի չափ ձրի իրդատ հանել Էմին և Հիւսէյն փաշաների համար։ Ողորմելի իրդատները՝ անվարձ, անօթի, բորիկ, տկլոր, օրերով արիւն քրտինք թափելէ յետոյ՝ երբ տուն կը վերադառնան, ոմանք արդէն կիսամեռ՝ ամիսներով հիւանդ՝ անկողնոյ կը ծառայեն. և Զիրաքլեցի Մամիկը՝ վատատակաբէկ որդու խոնջացած բազուկները, կոտրուած մէջքը ցոյց տալով աշխարհին՝ «մը է դատաստան» կը գոչէ. . .

Անցեալ աշուն մեր գիւղի աշարը վերցրած էր Հիւսէյն փաշան. ըստ օրինի տասանորդը նա ութից մէկը պիտի առնէր, բայց փոխանակ այդպէս անելու՝ հնգից մէկը կառնէր։ Նա մնաց մեր գիւղում ուղիղ երեք ամիս իր տասներկու խոլամներով. նրանց կերածը իւղ էր և հաւ. միս, իսկ ձիերինը՝ միշտ գարի։ Գիւղից երեք մարդ շարունակ կրծառայէին նրանց և միշտ կը թիմարէին նրանց ձիերն ու որսի բարակները։ Բարակների կերակուրը միշտ փիլաւ պէտք է լինէր, որոնց հետ շատ անգամ ծառայող հայերին բռնութեամբ սեղան կը նստացնէին ...Հիւսէյն փաշան իւր ամբողջ տասանորդները կրկնապատիկ առնելէ զատ 40 քիլա (16 կոտ) ևս բռնութեամբ ցորեն հաւաքեց. խոտի ուրը լիրա տասանորդի փոխարէն՝ նա յիսուն և հինգ լիրա առաւ։

1895 թ. մարտի 27-ին, Հիւսէյն փաշայի խոլամ Բասէնը բռնութեամբ հաւաքեց մեր գիւղից 80 չափ ցորեն (չափը 4 կոտ), 45 չափ նրա եղբայր Մուսէն։ Նոյն թուականի ապրիլ ամսոյն՝ Համզօ օղլի Թամօն՝ տարաւ մեր գիւղից 63 չափ ցորեն և 27 շիշակ (այծ)։ 28 շիշակ և 5 օսմ. լիրա՝ Դաւիթէն առաւ Օմար օղլի Սրէին, նրա կնոջ ևս լաւ մը ծեծելէ յետոյ։ 23 քիլա ցորեն ուէս Բոզոյից առաւ Մահմուտ աղայի որդի Մուհամմատ. Սրէկի և Սաֆարի սրները քանգիլով՝ 27 գերան տարաւ Հիւսէյն փաշայի խոլամ Բասէն։ Սօրանցի Ալին 5 լիրայի մի գոմէշ ծախեց մեր գիւղացի Մարգար Բարխոյեանին և գինը կանխիկ ստացաւ. յաջորդ օր իւր եղբայր Մուսան ղրկեց և գոմէշն էլ յետ առաւ։ Խոջէի Մահմուտ, ցորեկ ատեն Կնեազի տունը մտնելով՝ իրեն հարկաւոր եղածները՝ 4 հատ կապերտ, 3 հատ շղթայ, 7 թեռ, 5 քիլա ցորեն, հագուստներ հայն եղների վրայ բարձելով՝ առաւ ու հեռացաւ։

Հիւսէյն փաշայի խոլամները ընդ որս և Բասէն, մայիսի 28-ին փախցրին Մելոյի կին Զատորաթը։ 53 հատ շիշակ Բասուլ հաւաքեց մեր գիւղից։ 20 հատ արծաթ մէճիթ և 20 կոտ ալիւր Համզոյի եղբայր Մըհէն։ Միրիպա Տօնօն տաս ոչխարի համար քսան ոչխարի դամշուր (տուլք) առաւ. հայն հայն։

Հարստահարութեանց և պատահած դէպքերին նայելով գրածներս գրեթէ ոչինչ են։ Մեր գիւղացիք արգէն վերին աստիճանի յուսահատ և անելանելի վիճակի մը ենթարկուած են. և եթէ այսպէս շարունակուի՝ անիուսափելի է մեր կորուստը...դժբաղդ Զիրաքլեցին մոխրի վրայ նստած՝ անիծում է իւր սև օրը. գոմը տաւարից թափուրացած, հացի ամբարը դատարկ, թոնիրը սառած... մանկիկը վժում է օրօրոցի մէջ, մօրը ստինքներում կաթն է ցամաքել...

Յարութիւն գիւղ, Քաջբերունեաց գաւառի Ականց գիւղաքաղաքէն երեք ժամ հեռաւորութեամբ՝ 40 տուն հայ բնակչօք մի գիւղ է, որ այս վերջին տարիների մէջ՝ Հայաբանցի, Ատամցի և Բաքրանցի աշիրաթների հարստահարիչ ձեռքին մէջ բոլորովին աւեր ու ամայի դարձաւ։

Ցիշեալ գիւղը անցեալ աշնանէ մինչև այժմ տուած է քրդաց հետեւեալ փոդերն ու ապրանքները։

Զահրազ աղան՝ 200 ղրուշ. 80 չափ ցորեն, 1 ձի, 30 ոչխար և 400 փայտ։ Արսէն Աղայեան՝ 500 ղրշ. 120 չափ ցորեն, 2 ձի, 15 ոչխար և 300 փայտ։ Ցէր Ստեփան քահանան՝ 200 ղրշ. 140 չափ ցորեն, 6 եզ, 5 ձի, 60 ոչխար։ Մինասեան՝ 20 ղրշ. 4 եզ, 5 ձի, 10 ոչխար և 300 փայտ։ Սարգսեան՝ 180 ղրշ. 8 ոչխար և 25 փայտ։ Գասպարեան՝ 170 ղրշ. 90 չափ ցորեն, 4 եզ, 15 ոչխար և 347 փայտ։ Խաչոյեան՝ 900 ղրշ, 2 եզ, 7 ոչխար և 93 փայտ։ Ազիզեան՝ 35 ղրշ. 44 չափ ցորեն՝ 5 ոչխար և 177 փայտ։ Աւետիսեան՝ 400 ղրշ. 65 չափ ցորեն, 2 եզ և 15 ոչխար։ Եղոյեան՝ 40 չափ ցորեն, 4 եզ և 20 փայտ։ Աբրոյեան՝ 300 ղրշ. 50 չափ ցորեն, 2 ձի, 10 ոչխար և 50 փայտ։ Ղանտոյեան՝ 8 չափ ցորեն, 3 եզ, 3 ոչխար և 70 փայտ։ Մուրատեան՝ 80 ղրշ. 35 չափ ցորեն և 3 ձի։ Սողո Խնջոյեան՝ 52 ղրշ. 60 չափ ցորեն, 2 ձի և 4 ոչխար։ Գովէյեան՝ 46 ղրշ. 30 չափ ցորեն, 2 ձի, 2 ոչխար և 43 փայտ։ Գէորգեան՝ 37 ղրշ. 47 չափ ցորեն, և 65 փայտ։ Հայրոյեան՝ 25 չափ ցորեն, 3 ոչխար և 37 փայտ։ Պօղոսեան՝ 38 ղրշ. 54 չափ ցորեն և 9 ոչխար։ Էրոյեան՝ 50 ղրշ. 5 ոչխար և 25 փայտ։ Գօնէյեան՝ 80 ղրշ. 74 չափ ցորեն և 2 ձի։

Գիւղէս կէս ժամ հեռաւորութեամբ Զիարէթ ըսուած գիւղը բնակուող համիդիէ հեծելազունտէն Մահմէտ օղլի Ալի բէկ այս գարնան Ցէր Ստեփան քահանայի սեպհական արտին մէջ սպանեց նրա որդի երիտասարդ Մելիքին, և յափշտակեց նրանց գոմէշը։

Այս երկու տարուան ընթացքին մէջ յիշեալ Ալի բէկը՝ Յարութիւն գիւղից ձրիաբար աշխատացրեր է՝ 900 իրդատ, 100 չիթիթ ու գուլեան և բռնութեամբ հաւաքեր է 250 օխա ձէթ։

Քողեր գիւղ.—Էմին փաշայի հարբուտահարութեանց կեդրոնն է դա։ Քողերի խեղճ գիւղացիք պարտական են ամեն տարի իրենց աշխատութեամբ, առանց վարձի և առանց հաց ու ջրի՝ 400 բարձ խոտ քաղել և իրենց սեպհական սայլերով կրել Էմին փաշայի դուռը։ Նոքա տարեկան 300 սայլ ցորեն ևս կը քաղեն ու կը ծեծեն նրա համար. տասանորդը խեղճ գիւղացիք պէտք է վճարեն. նոյնպէս տարեկան երեսուն հատ թարդիք կը լմեն և կը պատրաստեն Էմին փաշայի համար։ Զմեռը ֆարունպէա՝ Էմին փաշայի վառելիքը յիշեալ գիւղացիքը պէտք է տան։ Բացի վառելիքէն ձմռան երկար ամիսներին Էմին փաշան ամեն տարի՝ եօթը հատ ձի, 30 հատ եզ ու կով և 300 ոչխար իրենց հովիւներով ու շներով գիւղի հաշուով կը պահէ մինչև գարուն։ Նա երկու քիւրդ ընտանիք ևս այս տարի բնակեցրեց այդտեղ, որպէս զի գիւղացոց ծախքովը սպրեն։

Քողեր գիւղը շրջապատուած է չորս քիւրդ գիւղերով։ այդ գիւղերի բնակիչները առաւօտ կանուխ արեգակը դեռ չծագած՝ կը մտնեն Քողեր գիւղը և իւրաքանչիւրը իւր վիտցածի համեմատ ցորեն, գարի, ոչխար, կով, հաւ, իւղ, պանիր, ձէթ հայն, հաւաքելով՝ կը հեռանայ։

Կրագոմ.—Քողեր գիւղին խիստ մօտիկ՝ երեսուն տնուոր հայաբնակ մի գիւղ էր. քանի տարի առաջ այս գիւղը խիստ նախանձելի դրութիւն մը ունէր. սակայն երբ անցեալ տարի Էմին փաշայի ձիաւորները Հիւսէյն փաշայի մի մարդուն սպանեցին, այն ժամանակ Հիւսէյն փաշան չկրնալով Էմին փաշային վնասել, իւր զայրոյթը թափեց յիշեալ խեղճ գիւղացոց վրայ, որովհետև այդ գիւղը կը գտնուէր Էմին փաշայի սահմանին մէջ և նրա իրաւասութեան ներքև։ Գիւղացիք այլ ևս չկարողանալով տակալ՝ բոլորովին գաղթեցին։ Այժմ այդ գիւղը քրդերը կը բնակին։

Խաչերով գիւղ.—Հասս-օղլի Թամօն բանի յափշտակեց 8 չափ ցորեն, 2 ոչխար, 120 ղրշ.։ Համզոյի եղբայր Մէհէն՝ 16 չափ ցորեն և 135 ղրշ.։ Մատս օղլու Ռամօ, 14 հատ երկու տարեկան արջառ։ Էլազասի Հասան աղայի լամուկ Աւսին՝ 18 մաքի։ Զիարաթ գիւղացի Բաստլի եղբայր Ունը՝ Մեծոփայ Վանուց ուէմը մաքին և 4 հատ եզ։ Թամը փաշայի խոլամ Իսքէնտէր՝ 17 քիլա ցորեն։ Սայիդ Բասուլ՝ վեց հատ կով, 12 օխա բուրդ. 1 պղինձ և 10 զոյգ գուլպայ։ Սլէման՝ 15 չափ ցորեն, 20 օխա սապոն, 16 օխա իւղ, 18 օխա բուրդ, 6 կոտ ալիւր և մէկ հատ թեռ, և այլն, և այլն։

1895 թ. յունիսի 5-ին, Գրիգորի տունը կողոպտելով, տարին 8 կոտ գարի, 1 հատ կամ՝ սայ, 8 օխա բուրդ, 21 օխա

իւղ, 5 հատ ոչխար և հարսի անտուկը, ուր կային մէկ թօփ զուլֆի, 1 ֆիսման, 2 խաս էնթարի, մէկ զոյգ ապարանջան և հինգ մէճիթի փող։

Այս հարստահարութեանց պարագլուխներն են՝ մեզ գրացի Համիդիէ աստիճանաւորները—Կասկանցի Ալի և Դաւվիշ աղաները։ Դոքա իրենց մարդկանց ձեռքով այլ ևս նմանը չտեսնուած չարիքները կը գործեն և կը մնան անպատիժ։ Խաչերով գիւղից այս երկու տարուայ ընթացքին մէջ՝ հազար և հինգ հարիւր փայտ են տարած, դեռ անցեալները յիշեալ գիւղից 100 հատ իրդատ տարին և ձրիաբար բանեցրին։ Խաչերով գիւղը միւս գիւղերի նման պարտական է ամեն ձմեռ Ալի և Դաւվրէշ աղաների համար՝ պահել իր գարմանով ու խոտով 200 հատ ոչխար, 25 տաւար, 14 ձի և չորս էլ քրդի տուն, մինչև գարուն կերակրելու համար։

Հասան աղան մարդ ղրկեց Խաչերով գիւղը և մի եզ գողացաւ. վերջը 4 քիլա ցորեն և մի դանդ չաքար առնելով յետ դարձրեց։

Ալի բէկի մարդիկը անցեալ ամսոյ մէջ երեք հատ գոմէշ գողացան. Ալի-բէկ մարդ ղրկեց գիւղ և չորս ոսկի պահանջեց, որպէս զի գոմէշները յետ տայ. սակայն թէ չորս ոսկին կերաւ և թէ գոմէշները։ Նա այս գարնան տասներկու քիւրդ բնակեցնելով Մանուկի այգու մէջ, այգին բոլորովին փճացաւ ու աւերեցաւ. որովհետև ամբողջ ծառերը կարել էին։

Զուրպան բայրամին որ նուիրական օր մ'է ամբողջ Մահմեդականաց համար, Դաւվրիշ աղան Խաչերով գիւղը իջաւ իւր ձիաւորներով և 30 չափ գառներ հաւաքելով՝ մորթեց նրանց ներկայութեանը. «Տեսէք, Հայեր», ասաց նա.. «մի օր էլ այս գառների նման ձեզ պիտի զոհենք մեր Ս. Զուրանի ու փաղիշայի հրամանաւ...». մորթուած գառները գիւղի սայլերով նա կրեց իւր տուն։

Գարնանէ ի վեր մի նոր աւազակ երևան եկած է. Թամօ-օղլի Համզօ անուամբ. «քիչ կար գինաց, մէկ էլ պատաւ յէրթնոց», կըսէ ժողովրդական առածը։ Հարստահարիչների ստուար բազմութեան վրայ Համզօ մ'էլ ունեցանք. փաղաք Մուհամմէտին։ Այս Համզօն գիւղից գիւղ շրջելով՝ թուրք հարկապահանջների նման փող է հաւաքում. հայ գիւղացիք երկիւղից լուռ ու մունջ փողը հաւաքելով՝ ճանապարհ են ձգում այդ անկոչ հիւրին։ Համզօն հաւաքած է՝ 15 մէճիթի Խոռանս գիւղից, 24 մ. Ղազէլ, 16 մ. Վիճակցվուկ, 14 մ. Հաանջկուս և 13 մ. Բարկաթ գիւղերից։ Իսկ նրա եղբայր Մըհէն՝ 19 մէճիթի Գարա-քէշիշ, 8 մ. Վիճակցվուկ, 9 մ. Խոռանց և 9 մ. Ղազէլ գիւղերից։

1894 թ. Մայիս ամսոյ 14-ին, Հաճի Թամըը փաշայի լամուկ Ղասօն, Սիմեան հայարնակ գիւղը կուգայ և երկու մարդ «օլամէջի» հանելով գրասի նման կը բարձէ։ Բեռան ծանրութեան չդիմանալով, ճանապարհին երկուքն էլ ուշաթափ վար կընկնին. քիւրտը նրանց ճանապարհի վրայ ձգելով կանցնի, կերթայ։ Յաջորդ օրը ճանապարհորդներ հանդիպելով՝ լուր կուտան գիւղը, որ անմիջապէս բերել կուտան օլամէջիներին, յորոց մինը կը մեռնի, իսկ միւսը մի ամիս չարաչար հիւանդութենէ յետոյ կը կնքէ իւր մահկանացուն։

Միևնոյն ամսոյ մէջ Հիւսէյն փաշայի եղբօր որդի Ռասէն՝ իւր աւազակ խմբով Ծայծակ գիւղը իջաւ, ուր սկսաւ իւր գազանական բռնութիւններով չարաչար ծեծել խեղճ գիւղացոց և բռնի ցորեն պահանջել։ Ողորմելի գիւղացիք ստիպուած՝ գազանի իրենց գիւղից երկու հոգի Միքայէլ Յարութիւնեան և Սերովբ Թովմասեան կառավարութեան ղրկեցին, իմաց տալու եղելութիւնը։ Քրդեր այս բանը իմանալով՝ լրատուների եռևից կընկնին և կը բանեն նրանց Սրնքաբ ըսուած անձուկ վայրին մէջ, ուր այլ ևս անխնայ հասա գաւազաններով և հրացանների կոթերով կսկսեն ծեծել ողորմելիներին՝ մինչև մեռելութեան աստիճանի. գիւղացիք եղելութիւնը իմանալով՝ կերթան և կը բերեն նրանց. ապա հազար և մէկ աղաչանքով հինգ քիլա ցորեն տալով Ռասէն ազատին, կազատեն։ Միքայէլ և Սերովբ տակաւին հիւանդ են։

Ինչ որ կանեն Համիդիականները, նրանցից հազարապատիկ աւելի են անում թուրք հարկապահանջները։ Հայ մի հայ գիւղ, ուր լեցուած չլինին այդ կատաղի գազաններից, որոնք օրն ի բուն ծեծ, թուք, հայհոյանք, նախատինք թափելէ յետոյ՝ կուտեն հաւու մսերը և հանգիստ կերկարին...։

Չերքէզ Մուհամիր Հաուշը գայմագամ Խան բէկի հրամանաւ աւերեց ամբողջ հայարնակ գիւղերը։ Այդ պատիժ-պատուհաս անձնաւորութիւնը՝ ինչ գիւղ որտը կոխէ, կայրէ ու կը խանձէ. նրա համար մեռած է խղճի ձայնն ու արդարութիւնը, նա մենակ կը ճանաչէ իւր գաւազանը և դաժան Խան բէկի անգութ հրամանները. քանի՞ քանի՞ հայի գլուխ, քանի՞ քանի՞ հայի դէմք ջախջախուած է մինչ օրս. «աղլամագ խոթէմիմ, փարա՞, փարա՞» կը գոչէ նա. ով կարող է առանց դրամի ներկայանալ նրան, նա անմիջապէս կը կատաղի և գիւղը տակն ու վրայ կ'անէ։ Թշուառ հայ գիւղացի, ոնրտեղից պիտի ճարես դու դրամը. եթէ դրամ ունենայիր՝ բրդում մը հաց կ'առնէիր զաւակներդ լացը կարելու. բայց ի՞նչ, անգութ օսմանլուն չի խնայում քեզ, քո տկլոր ճժերի սրտաճմլիկ կանչները նրան դաշնակի ձայն են թըւում... մոլեր ուրեմն տանդ, շուռ տուր քունջ ու պուճախը, պարտիր կնոջդ սընդուկը, տես ինչ թողած է քեզ օսմանլին. մի շաբաթը, վեր առ կնոջդ կիսամաշ անթարին և այն կապերտի կտորները, որով գիշերները ցրտից կը պաշտպանուիք դու և քո մատղաշ զաւկները, տար ուրեմն, ծախիր և տուր Մուհամիր շաուշին, որ հոգիդ ազատես...

Մուհամիր շաուշը հարկերը ժողովելուց զատ՝ իրեն համար ևս կաշառք կը պահանջէ։ Նա Բարկաթ գիւղից կաշառք առաւ մէկ լիրա, Դիլօն գիւղից 130 ղրշ., Գանձակ գիւղից 7 մէճիթ, և այլն։

Իզէթ և Զաքիր զօրքերը Դիլան գիւղը եկան հարկեր ժողովելու. զրանք ուխտը օր գիւղը մնացին և ձիերուն այնչափ գարի վերցրին, որ տասներկու կոտ էլ աւելացաւ. այդ աւելացած տասներկու կոտ գարին նոքա ծախեցին 5 մէճիթի Ալի անունով քրդի մը։ Իզէթ՝ հաճոյքի համար երեք ամբողջ ժամ գըլխի վայր կախեց Սրկէեան Աստուրին. ապա չարաչար ծեծից յետոյ հարկերն հաւաքելով հեռացաւ։ Ճանապարհին գժբախտաբար նրա ձին կը սատկի, ի հարկէ գարի շատ ուտելէն, նա անմիջապէս Ականց կը գնայ և կը զանգատի Խան բէկին Դիլանցի հայերի վրայ, իբրև թէ նրանք իր ձին անօթի ձգելով՝ քաղցածութիւնից սատկած է։ Խան բէկը կը կանչէ Դիլանցի հայերին, և նրանց մի ամիս բանտարկելէ յետոյ, կառնու իբրև ձիի գին 15 ոսկի և բաց կը թողու։

Վալի օնպաշին և իւր Հէֆէր էմին, Միանձուկ գիւղը գալով, հինգ օր մընացին հոն, այդ հինգ օրուան մէջ նոքա կերան 17 հաւ, երկու գառ, և ինը կոտ գարի ալ ձիերուն իբրև թէ կերցնելով՝ աւելացած չորս կոտը Ականց տարին՝ ըէյս էֆէնտիին (դատախազ)։

Համիդիաների և թրքաց կանոնաւոր զօրքերի արածներն այլ ևս անտանելի դառան։ Մեզ կը մնայ ուրեմն ջուրն ընկնել, եթէ ամենարարի Աստուածը չծագէ մեզ մի նոր առաւօտ։

Ըզէթ։

1895 թ., յուլիսի 20։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԲՈԼՂԱՐԻԱ.—«Standard» լրագիրը հրատարակել է Սամբուլովի մի նամակը, որ հանկուցեալը իւր սպանութիւնից մի քիչ առաջ ուղարկած է եղել Լօնդօնի լրագրի Կ. Պօլսի թղթակցին։ Նամակի մէջ 'ի միջի այլոց ասուած է. «Ստոյիլովը հրաժարուեց ինձ անցագիր տալ, ուստի ստիպուած եմ այստեղ մնալ, ուր հնարաւորութիւն չկայ իմ հիւանդութիւնը բուժելու, որ սկսած այն օրից, երբ մակեդոնացի աւազակներին հրամայուած է ինձ սպանել, հնարաւոր չէ փողոց անդամ դուրս գալ։ Անցեալ շաբաթ օրը Պետկովի հետ կլուբ գնացի։ Մեր ոստիկանութիւնն իսկոյն յայտնեց մակեդոնացիներին, որ ես այնտեղ եմ։ Նրանք դուրս եկան և կլուբը շրջապատեցին։ Տեսնելով նրանց՝ ես հաւաքեցի իմ բարեկամներին և տուն վերադարձայ։ Մարդասպանները հետևում էին ինձ։ Նրանք չհամարձակուեցան մեզ վրայ յարձակուել, որովհետև մենք խումբ շատ էինք նրանցից և՝ բացի այդ՝ զինուած էինք։ Նրանց մէջ ես նկատեցի Վուլկովիչին սպանող Տիւֆեկչիևին և Ռեսնացի Միքայէլին, որ ձեռքը վիրաւորել էին, երբ նա ինքնասպանում էր։ Այսպիսով միակ տեղը, ուր ես կարող էի իմ բարեկամներին տեսնել՝ ինձ համար փակ է։ Եւ ես՝ եթէ չեմ ցանկանում սպանուել, պէտք է տանը նստեմ։ Եթէ նրանք յաջողութիւն կունենան, ուր կը հասկանաք բանի էութիւնը դո

և կը հրատարակէք, թէ ով է շարագործութիւնը կատարել»։

«ԱՐՁԱԳԱՆՔԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

«ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԵՌԱԳՐԱԿԱՆ» ԳՈՐԾԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆԻՑ

Յուլիսի 21-ից.

ՊԵՏԵՐՍԲՈՒՐԳ.—Ալէքսանդրիա ամրանոցի եկեղեցում Նոցին Մեծութիւնների ներկայութեամբ հոգեհանգիստ կատարուեց։ Ալէքսանդր III կայսեր համար։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.—Թեհրանի առաքելութեան քարտուղար Զալէյէրը հաւատարմատար է նշանակուած Կօրէյայի գործերի վերաբերմամբ, փոխարէն Վերէրի, որ դեսպան է նշանակուած Մեկսիկայում։

ԿՕՊԵՆՀԱԳԷՆ, 20 յուլ. (1 օգ.).—Յերէկուայ ժամը մէկին Դրապէրի մօտ երևաց «Գօլեարնայա զվեզդա» Կայսերական նաւը։ Թագաւորը, Թագուհին և թագաւորական տան միւս անդամները «Դանէբրօգ» նաւով ընդառաջեցին։ Թագաւորը բարձրացաւ «Գօլեարնայա զվեզդա» նաւը, որտեղ և շնորհաւորեց Օգոստափառ Հիւրերի գալուստը և նրանց հետ միասին վերադարձաւ «Դանէբրօգ» նաւը, որ յետոյ գնաց Բէլվիւ. այդտեղ նաւահանգստում Բարձրագոյն Անձինք ռուսական դեսպանութեան և ուրիշ բազմաթիւ պաշտօնական անձանց, և բարեհաճեցին գնալ Բիրնդգօֆի ամրոցը։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ԲՈՐՍԱՆ

Յուլիսի 18-ից.

Վերջէլի կուրս 3 ամսով։

Լօնդոնի վրայ 10 ֆ. ստ. . .	23,00
Բերլինի վրայ 100 մարկ . . .	45,42⅝
Փարիզի վրայ 100 ֆր.	36,80
Նոր կարած պլուտմպուքիանոց	7,40 գն. 7.40 վաճ.
Բօրսայի զեղջը	5-ից 7%
4% Պետական արժեթղթ.	99¾
5% ոսկ. արժեթ. 1894 թ.	163
5% Առաջին ներքին փոխ. խաղատոմս 1864 թ. . .	252½
5% երկր. ներքին փոխառ. խաղատոմս 1866 թ . .	233½
5% Ազնուական հող. բանկի գրաւական. խաղատոմս.	210
5% Պետական երկաթուղու արժեթուղթ	101½
4% Ներքին փոխ. I սեր.	98⅞
„ „ „ II „	98⅞
„ „ „ III „	98⅞
„ „ „ IV „	98⅞
4½% փոխ. 1893 թուի.	101
» փոխ. 1 հրատարակ.	100⅝
» փոխ. 2 հրատարակ.	100⅝
4½% Դրաւակ. արժեթղթ. ազն. հողային բանկի.	100⅝
4½% Գիւղական հողային բանկի վկայագրեր. .	150
5% Ս. Պետ. քաղ. վ. ընկ.	101¼
„ Մոսկուայի	101
5½% Օդեսայի	100¼
5% Թիֆլիզի	99⅝
5% Դրաւակ. արժեթ. հող. բանկերի Խարկովի . .	100¼
„ Պոլտաւայի	100¼
„ Տուլայի	100¼
„ Կիևի	101¼
„ Մոսկուայի	101
„ Բեսարաբիայի	100
„ Ներքին Սամարայի . .	100¼
„ Դոնսկոյ	100
„ Վելինսկի	100¼
6% և 5% Թիֆլիզի . . .	102½ և 99½ գն.
„ Քուտայիսի. .	101½ և 99½ գն.

ԶԱՆԱԶԱՆ

Ժամանակակից Սողոմոն։ Հիւսիսային Ամերիկայի Ջօրջինա նահանգի դատարանին ներկայանում են երկու կին և յայտնելով իրենց մայրական իրաւունքները խնդրում են նորանից որոշել, թէ ո՞վ պէտք է համարուի տան օտարական երեխայի մայրը. դատաւորը իրեն դժուար գրութեան մէջ զգալով յիշում է Սողոմոն իմաստուն թագաւորի վճիռը և կամենում է նորան հետևել, զրպանից հանելով դանակը յայտնում է կանանց, թէ նա ուզի լաւ է դատում սպանել երեխային քան թէ տալ նորան այդ տեսակ վատաբարոյ կանանց. «Պէտք չէ... պէտք չէ... երեխային սպանել» միաձայն գոչեցին կանայք. «պահեցէք երեխային ձեզ մօտ»։ Այս ասելով նոքա փախան դատարանից, թողնելով երեխային դատարանում իբրև մի անրսպասելի պարգև դատաւորին։

Խմբագիր-հրատարակիչ՝
ԱԲԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
Բ. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
(Կուկիա, Վօրօնցովի արձանի հանդէպ)
Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր, բացի կիւրակի օրերից։

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ՝

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան, սիֆիլիսի և վեներական հիւանդութիւնների։

Կ. Մ. ՁԻԿՈՎԱՆԻ—9—10 ժ. աչքի, ներքին և նեարդային հ.

Կին-բժիշկ Ա. Ի. ՍՕՐՕԿԻՆԱ—ՁՇԵՐԲԻՆԻՆԱ—11—12 ժ. կանանց և ներքին հ.

Ի. Ֆ. ՊՐՕՏԱՍՈՎԻՉ—12—1 ժ. ականջի, կոկորդի, քթի և կրծքի հ. երկուշաբթի, չորեքշաբթի և ուրբաթ։

Ա. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—1—1½ ժ. ներքին և երեխայոց հ.

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ՝

Ի. Ֆ, ՊՐՕՏԱՍՈՎԻՉ—5—6 ժ. երեքշաբթի, հինգշաբթի և շաբաթ։

Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ—6—7 ժ. սիֆիլիսի, մէզի և սեռական օրգանների ներքին և մորթի հ.

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—7—7½ ժ.

Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ քիմի-խոշորացուցական հետազոտութիւն է անում մէզի, խեղ, արեան, կաթի և այլն։

Վճար 50 կ.։ Համախորհրդի (կոնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։

Հիւանդանոցի վերահսկուչ՝
Բժշկապետ ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ։

Բժշկական ընդունարան

ԲԺՇԿ. ԴՕԿՏՕՐ.
ԱՒԵՏԻՔ ԲԱԼԲԱՅԵԱՆԻ
Սօլօլակ, Սերգիևսկի փողոց № 14.

Իւր բացակայութեան պատճառով ամառս Հիւանդերին կ'ընդունէ դոկտոր Սամուէլ Շահ-Պարոնեանցը նշանակեալ ժամերին։

Բացի դեղերից գործածւում են նաև զանազան տեսակ ՋՐԱԲՈՒԺԱԿԱՆ, ԵԼԵԿՏՐԱԲՈՒԺԱԿԱՆ և այլ ֆիզիքական մեթոդներ։

ՆԵՐՔԻՆ և ՆԵԱՐԴԱՑԻՆ ՀԻՒԱՆԴՆԵՐ

ընդունվում են ամեն օր (բացի կիւրակի և տօն օրերից)

12½—1½ ժ. ցերեկը { կինարմատներ և երեխաներ

1½—2-ը ժ. ցերեկը և 7-ին մօտ երեկոյեան { տղամարդիկ

Ընդունարանում գտնվում են որոշեալ ժամերում մանկարարձ-մասնաժ անող կին և մասնաժիտ պարոն։

Անդրկովկասեան երկաթուղի

Մարդատար գնացքը Թիֆլիզից Բաթում դուրս է գնում առաւօտեան ժ. 9-ին 30 ր. և Բաթում հասնում է երեկոյեան ժ. 9-ին 45 ր.։

Փոստային գնացքը Թիֆլիզից Բագու դուրս է գնում ցերեկուայ ժ. 1-ին 10 ր. և հասնում է Բագու առաւօտեան 7 ժ. 30 ր.։

Փոստային գնացքը Թէֆլիզից Բաթում դուրս է գնում երեկոյեան ժ. 6-ին 50 ր. և Բաթում հասնում է առաւօտեան ժ. 8-ին 15 ր.։

Մարդատար գնացքը Բաթումից Թիֆլիզ դուրս է գալիս առաւօտեան ժ. 9-ին 40 ր. և Թիֆլիզ հասնում է երեկոյեան ժ. 9-ին 55 ր.։

Փոստային գնացքը Բաթումից Թիֆլիզ դուրս է գնում վիշերուայ ժ. 11-ին 20 ր. Թիֆլիզ է հասնում ցերեկուայ ժ. 12-ին 25 ր.։

Փոստային գնացքը Բագուից Թիֆլիզ դուրս է գալիս գիշերուայ ժ. 11-ին 5 ր. և Թիֆլիս հասնում է ցերեկուայ ժ. 5-ին 50 ր.։

Ապրանքա-մարդատար գնացքը Թիֆլիզից Գանձակ դուրս է գնում երեկոյեան 7 ժ. 27 ր. հասնում է Գանձակ առաւօտեան 7 ժ. 40 րոպէին։

Ապրանքա-մարդատար գնացքը Գանձակից Թիֆլիզ դուրս է գալիս երեկոյեան 6 ժամին. հասնում է Թիֆլիզ առաւօտեան 7 ժ. 35 րոպէին։

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԿԻՆ-ԲԺԻՇԿ
Ա. Ի. ՇԱՀԵՐԲԻՆԻՆԱ

Ընդունում է հիւանդներին ամենայն օր առաւօտեան 9—11 ժ. և երեկոյեան 5—7-ը։ Գօլովինսկի Պրոսպեկտ, տուն Ալիլովի։

Դր. Փարսադանեանցի հրատարակութեամբ
ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ
ՄԻ ՏՕՆ ՕՐ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ
Թարգմ. Ց. Լալայեանի։
Վաճառվում է Կենդրոնական գրավաճառանոցում։
ԳԻՆՆ Է 5 ԿՈՊԷԿ

ՕԹԻՏԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՂԱՔԱՊԵՏԱՆՑ ՀԱՄԱՐ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՀԵՍՏԻ ԴՐԱՄԱԳԼՈՒԽՆ Է 23.000,000 ՌՈՒԲԼԻ

Ընկերութեան տոկոսաբեր թղթերը պահվում են պետական բանկում։

Ծնողներին, խնամատարներին և առ հասարակ այն անձանց, որոնք ցանկանում են ապահովացնել աղջկանց ապագան, «ՐՕՍՍԻԱ» ընկերութիւնը առաջարկում է *օժիտի* (բաժին) *ապահովագրութիւնը*։

Օրինակ, եթէ ցանկանում են երկու ամեայ աղջկայ համար ապահովացնել 5000 ռուբլի *օժիտ*, այնպէս որ, 18 *տարեկան ժամանակին* ստանան այդ գումարը (այսինքն 16 տարուց յետոյ), այն ժամանակ այդ տեսակ ապահովագրութեան համար ապահովագրողը «ՐՕՍՍԻԱ» ընկերութիւնը պիտի վճարի ամեն 3 ամսից յետոյ 52 ռուբլի։

Սոյնանման ապահովագրութիւններ կարելի է կայացնել նաև այն պայմանով, որ ապահովագրողին անմիջապէս վերադարձնուին բոլոր իր վճարած տուրքերը (պրեմիաները), եթէ միայն ապահովագրուած երեխան վախճանուի պայմանաւորեալ ժամանակից առաջ։

1895 թուի յունվարի 1-ին «ՐՕՍՍԻԱ» ընկերութեան մէջ ապահովագրուած էին 31,701 անձինք 83,708,760 ռուբլի գրամագլխով։

Տղայ երեխաների համար ևս կարելի է ապահովացնել գրամագլուխ նոյն կերպով, ինչպէս աղջկանց, և այդ գրամագլուխը կը ստացուի իբրև թոշակ (պենսիա) կրթութիւնը շարունակելու համար, եթէ միայն ապահովագրած երեխան կապրի մինչ պայմանաւորեալ ժամանակամիջոցը։

Ապահովագրութեան մասին յայտարարութիւններն ընդունվում են և ամեն տեսակ տեղեկութիւններ հաղորդվում են Վարչութեանը Ս. Պետերբուրգում (Большая Морская, սեփական տուն, № 37), Կովկասեան շրջանի համար ընկերութեան Վարչութեան մէջ, որ գտնուում է՝

ԹԻՖԼԻԶՈՒՄ, Սերգիևսկայա փ. տ. № 6. (երկրորդ յարկում) և բոլոր գործակալութիւններում կայսրութեան բոլոր քաղաքներում։

52—21

ԹԻՖԼԻԶՈՒՄ ԱՊՐԻԼԻ 15-ԻՑ ԲԱՑՈՒԱԾ Է

ԱՄԵՆԱԸՆԴԱՐՁԱԿ ԵՒ ԸՆՏԻՐ ՀԻՒՐԱՆՈՑ

ՕՐԻԱՆՏ

(Hôtel d'Orient)

Հիւրանոցը գտնվում է քաղաքի կենդրոնում, Գօլովինսկի պրոսպեկտի վրայ, պալատի հանդէպ, տուն Ն. Միրիմանեանի, որ առաջ տեղաւորուած էին դատաստանական ատեանները։ Դեղեցիկ, բոլորովին նոր ՆՕՄԷՐՆԵՐ մէկ ռուբլուց մինչև տասնեւհինգ ռուբլի օրական. ամսով ըստ համաձայնութեան։

ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ ՔԵՍՏՍՊՔԱՆ

Դատելի հասարակական հացկերոյթի համար։ Առանձին կաբինէտներ։ Ֆրանսիական, ռուսական և տեղական խոհանոց։

ՃԱՇԵՐ, ԸՆԹՐԻՔՆԵՐ և ՆԱԽԱՃԱՇԻԿՆԵՐ և յատուկ պատուէրով։

Տեղական, արտասահմանի եւ ռուսաց գինիներ։

(30—18) Հիւրանոցի տէր՝ Ա. ՖՐԱՆՍԻՒՐՕ։

ՈՒՍՈՒՑՉԱՑ ՀԱՄԱՐ

	Ռ.	Կ.
1) Ուղեցոյց հայ կրօնաւորացուների համար (հին ուխտի) . . .	1	75
2) Ուղեցոյց հայ կրօնաւորացուների համար (նոր ուխտի) . . .	2	5
3) Մի քանի խօսք հայ կրօնաւորացուներին	—	10

ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ ՀԱՄԱՐ

4) Դասատեսակ կրօնի Ա. տարի գ. տիպ.	—	15
5) » » Բ. » Ե. «	—	20
6) » » Գ. » Զ. «	—	30
7) Սրբազան պատմութիւն հին ուխտի գ. տիպ.	—	40
8) » » նոր ուխտի բ. «	—	40

Վերոյիշեալ գրքեր ցանկացողները կարող են դիմել՝ կամ ուղղակի ինձ (Тифлисъ: Священнику Сааку Саакянцу) կամ «Կենդրոնական գրավաճառանոց»։

Ինձ դիմողներն ստանում են 20% զեղչ (ճանապարհածախսն իրանց վրայ է)։ Սահակ քահ. Սահակեանց։

(10—6)

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿԻՑ ԴՈՒՐՍ ԵԿԱԻ

„ԹԱՏՐՈՆ"

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՀԱՆԳԷՍՏ

1895 թուակ. ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔԸ

(№ 3)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1) «Ակամայ բժիշկ», կօմ. 3 գործ., 2) «Մեռէա», դր. 4 գ., 3) «Մ. Ամբիկեանց», 4) «Գիւղական սոպրետութիւն», 5) «Ա. Ս. Գրիբոյեդով», 6) «Գր. Արբահամեան», 7) «Թատրոնի լուսատու աստղերը», 8) «Բանաստեղծութիւններ», 9) «Լ. Բեթհովէն», 10) «Թատրոնական քրոնիկոն», 11) «Գրականութիւն», 12) «Կրիտիքական փորձեր», 13) «Ապահարգան», ողբ. 1 գործ., 14) «Սպասում ենք հիւրերին», կօմ. 1 գործողութեամբ։

«ԹԱՏՐՈՆԻ» երկրորդ գիրքը (№ 4-րդ) լոյս կըտեսնէ առաջիկայ նոյեմբերին։

Հրատարակիչ՝ ԱՂ. ԹԱՐԽԱՆԵԱՆ։

Շարունակում է ներկայ 1895 թ. բաժանորդագրութիւնը։ Տարեկան բաժանորդագինն է 3 ռ. օտարաքաղաքացիների համար 3 ռ. 30 կ., արտասահման 10 ֆրանկ։

Դիմել հետեւեալ հասցէով՝ Тифлисъ, Александру Тарханьянъ, կամ՝ Tiflis, Alexandre Tarkhanian. (3—2)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ
ԻՎԱՆ ՏՈՒՐԳԵՆԵՎԻ
„ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ"
(Стихотворенія въ прозѣ)
Թարգմանեց ԱՂԼԱՔՍԱՆԴՐ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ
Գինն է 50 կ., ճանապարհածախսով 60 կ.։

Ցանկացողները դիմում են Թիֆլիզ «Կենդրոնական գրավաճառանոցին» կամ թարգմանչին՝ Москва, Новая Басманная, домъ Шибаевой контора М. Л. Шорторова, *Александру Цатурянъ.* (5—5)

Լոյս տեսաւ և վաճառվում է
ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ
„ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ"
(Հայկական կրթական բաժնով)
Աշխ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՐԶՆԿԵՄՆՑԻ
Գինն է 1 ռուբլի. գումարով գնողներին վիջաւմն։ (5—5)

Дозволено цензурою, Тифлисъ 22-го Іюля 1895 года. Տպարան Մնացական Մարտիրոսեանցի և Ընկ. Типографія М. Мартиросянца и К°. На Михайловской ул., № 81.